

Fumus Gloria Mundi
FUMIUS

*Mededelingen van de stichting
Willem Godschalck van Focquenbroch*

JAARGANG 11 - 2013

ISSN 1567-2964

Jaargang 11 – 2013

Karel Bostoën	
<i>W.G. van Focquenbroch. Liefde in het Lazarushuis. Een hertaling</i>	1
Bauke Hekman	
<i>Een drukker aan de drank. De neergang van Johannes van den Bergh, drukker-boekverkoper te Amsterdam</i>	20
Frans Wetzels	
<i>De ENEAS van VIRGILIUS in zyn Zondags Pak. Pieter Langendijk prijst de boertige Focquenbroch</i>	25
Peter Altena	
<i>'Nogthans hedendaagsch weinig geacht'. Johann Grabner over Focquenbroch in 1792</i>	33
Elly Groenenboom-Draai	
<i>Signaleringen Willem Godschalck van Focquenbroch 2012-2013</i>	36

W.G. van Focquenbroch. Liefde in het Lazarushuis. Een hertaling

KAREL BOSTOEN

Inleiding

Sinds *Los locos de Valencia*, het blijspel van Lope de Vega, in een moderne geannoteerde (en betaalbare) editie verscheen, is dit stuk weer herhaaldelijk opgevoerd in Spanje en Italië.¹ Zoals bekend, maakte Willem Godschalck van Focquenbroch een Nederlandse bewerking, waarvan de oudste druk in 1674 van de pers kwam. De laat zestiende-eeuwse Spaanse couleur locale werd in zijn bewerking aangepast aan de Amsterdamse situatie en context van rond 1665. Deze Nederlandse tekst is weliswaar in diverse versies toegankelijk via het internet, maar tot recente heropvoeringen hebben die uitgaven voorsnog niet geleid. Aan de materie kan het niet liggen: voor liefdesperikelen binnen de muren van een gekkenhuis bestaat bij het publiek altijd wel belangstelling. Maar kennelijk wordt het zeventiende-eeuws toch als lastig ervaren door hen die er niet dagelijks ervaring mee hebben. Om hun behulpzaam te zijn, verschijnt hier nu een proeve van hertaling, die voorsnog is beperkt tot het eerste bedrijf. Met de geleidelijke publicatie van de bedrijven hoop ik kritiek en correctievoorstellen uit te lokken bij de lezer, alsook natuurlijk belangstelling te wekken voor een eventuele heropvoering van Focquenbrochs blijspel.

De tekst die voor de hertaling als uitgangspunt diende, is die van de eerste editie uit 1674. Daarvan is een digitaal bestand in PDF-formaat beschikbaar.² Nu is bekend dat Focquenbrochs vrienden, onder wie Johannes Ulaeus, zich moeite hebben gegeven om een verbeterde versie daarvan uit te geven. Deze uitgave kwam te Alkmaar van de pers bij Pieter de Wees, maar zonder vermelding van het jaar van uitgave.³ Gezien de betrokkenheid van Focquenbrochs broer Jacob († 1688) en die van Ulaeus bij deze uitgave, kunnen we hun verbeteringen niet negeren. Vandaar dat waar de tekst van 1674 afweek van die van de Alkmaarse editie, deze laatste versie meestal de voorkeur kreeg.

Bij de hertaling is eerder gestreefd naar vlot, modern taalgebruik dan dat de tekst zo letterlijk mogelijk is gevolgd. Waar de hertaling commentaar behoeft, is dat toegevoegd.

---

¹ Zie mijn artikel 'Liefde in het gekkenhuis. Over *Los locos de Valencia* van Lope de Vega'. In: *Fumus, Mededelingen van de stichting Willem Godschalck van Focquenbroch* 10 (2012), p. 22.

² www.focquenbroch.nl/bibliotheek/primair/BF13_facsimile.pdf.

³ Zie: Jan Helwig. 'Een analytische bibliografie'. focquenbroch.apud.net/bf19.htm; Jan Helwig. 'Plato of Pluto? De zeventiende-eeuwse edities van Focquenbrochs werken'. In: *Fumus, Mededelingen van de stichting Willem Godschalck van Focquenbroch* 3 (2005), p. 3-21, speciaal p. 17-19.

Hertaling van *Liefde in het Lazarushuis* Opdracht

Aan de heer P.H.⁴
Geachte heer,

De huidige liefdesschandalen⁵ waren voor mij een aanleiding om die stof te gebruiken voor een stuk over de gekken in het Lazarushuis.⁶ Mogelijk vindt u het vreemd dat ik mijn zottenspel aan u opdraag en wellicht neemt u het mij enigszins kwalijk dat ik u opscheep met figuren als Marten en Claes. Maar die twee doorkruisen dagelijks de stad en trekken de aandacht van de normale mensen, doordat ze alle vrouwen op hun weg zoenen en door de opvallend theatrale gebaren waarmee ze elke passant diverteren. Deze laatste krijgt daarmee een voortreffelijk inzicht in de waanzin die de liefde teweegbrengt, want in haar dwaasheid vervult zij krankzinnigen zozeer met genegenheid voor een vrouw dat ze zich gedragen als gepassioneerde minnaars.

Sommigen zijn zelfs zo gek dat ze 's nachts over een hek klauteren om een mooi schepsel in bed te bespieden. Hun passie, onverenigbaar met het gezond verstand, is zelfs zo sterk dat ze zich verbeelden dat iedereen die ze achternalopen, hun liefde zal beantwoorden.

Ik heb gemeend, naar het voorbeeld van Erasmus die zijn *Lof der Zotheid* opdroeg aan de allerintelligentsten, dat er geen betere beschermer van mijn *Liefde in het Lazarushuis* was dan u. Dit omwille van uw naam, alom bekend dankzij de geneeskunst van uw voorouders, alsook omwille van uw gewaardeerde aanwezigheid op dameskransjes.

Ik heb vroeger, voordat ik de kust betrad van Guinee (een ongeciviliseerd land, maar aantrekkelijk door zijn goud), veel meegemaakt bij de uitoefening van de geneeskunst en van tal van hooggeboren mannen weinig bijval gekregen, want ik stelde vast dat de dolgedraaide wereld nooit genoeg krijgt van deze zwakzinnige broeders.

Op de bijeenkomsten van jongelui heb ik zoveel buitensporig gedrag in de liefde gezien dat het mij stof verleende om met Democrites⁷ alles te bespotten, totdat ik ten slotte – op hoop van een beter lot in een andere wereld – bij de zwarten kwam en mijn genoegens schiep in hen te zien. Zo heeft de kwade Fortuin mij heen en weer geslingerd totdat ik, die geen tegengif kon vinden tegen de machtswellust van de liefde, mij heb neergelegd bij haar onbetrouwbaarheid.

---

⁴ Naar de identiteit van P.H. is de laatste jaren gezocht en min of meer geloofwaardige voorstellen zijn gedaan door Karel Bostoën. Zie: 'Over de editeur van Focquenbrochs Min in 't Lazarushuis (1674).' In: *Fumus, Mededelingen van de stichting Willem Godschalck van Focquenbroch* 6 (2008), p. 1-18; 'De noodgreep van een uitgever: de heer P.H. in Focquenbrochs Min in 't Lazarushuis.' In: *Fumus, Mededelingen van de stichting Willem Godschalck van Focquenbroch* 9 (2011), p. 28-38.

⁵ Over die liefdesschandalen, zie: Bauke Hekman. *De affaire De Lalande-Lestevenon, Feit en fictie over een spraakmakend schandaal in het zeventiende-eeuwse Amsterdam*. Leiden: Leiden University Press, 2010, p. 141-142, 254, 295-297, 325, 335-353.

⁶ Naast het Amsterdamse Dolhuis bood in de zeventiende eeuw ook het Lazarushuis bij de Sint-Anthoniespoort plaats aan patiënten. Voor een achttiende-eeuwse afbeelding van dit gesticht en zijn exacte locatie tussen Houtgracht en Jodenbreestraat, zie: Marja Geesink en Anna de Haas. 'De opvoering van de Min in 't Lazarushuis, 1683-1821: een overzicht.' In: *Fumus, Mededelingen van de stichting Willem Godschalck van Focquenbroch* 9 (2011), p. 50-86, speciaal p. 58.

⁷ Democrites (ca. 460-380/370 v.Chr.) was een Grieks natuurfilosoof, vooral bekend als de lachende filosoof.

Daarom verzoek ik u om de blijspelen uit mijn nalatenschap te beschouwen als uw eigendom en die met alle macht te verdedigen tegen lasterpraat,⁸ maar vooral tegen de heren criticasters van *Nil Volentibus Arduum*,⁹ die de literaire wereld in rep en roer brengen en die mijn *Liefde in het Lazarushuis* met hun kritiek zullen bestoken. Maar als u het niet de moeite waard vindt om hun kritiek te bezweren, verwijs hen dan naar Joris-Vaer [= het gekkenhuis]. Intussen ben ik u dankbaar en ik zal na mijn dood aan u het toezicht opdragen over Cupido in zijn rinkelstoeltje¹⁰ en op de *Liefde in het Lazarushuis*. Mocht het stuk ooit worden opgevoerd in een theater, dan laat ik het aan u over om de nodige schikkingen te treffen.

Aan de Goudkust van Guinee,

Uw W.G.v.F.

Korte inhoud

Een edelman, Ferdinand genaamd, verkeert in de waan dat hij de edelman Reynoud heeft doodgestoken in Den Haag. Dit gebeurde toen Ferdinand 's nachts van zijn vriendin kwam op weg naar huis. Daarop vluchtte hij naar zijn vriend Valerius in Amsterdam. Met hem pleegde hij overleg over hoe hij het beste zijn hachje kon redden. Valerius – na veel vijven en zessen – raadt hem aan om zich als een krankzinnige in het Lazarushuis te laten opnemen.

Toevallig komt op hetzelfde moment een Gelders adellijk meisje, dat haar ouderlijk huis is ontvlucht omdat men haar tegen haar wil wilde uithuwelijken, de stad binnen via de Sint-Anthoniespoort.¹¹ Haar knecht Leonard, met wie ze van huis was weggelopen omdat ze zogenaamd verliefd was op hem, krijgt in de gaten dat die vlucht haar begint te spijten. Omdat hij ervoor beducht is dat hij samen met haar gepakt wordt, schudt hij haar achter de vestinggracht¹² helemaal uit, waarop zij door het dolle heen raakt. Ze bejammert luidkeels de ellendige toestand waarin ze zo snel door haar eigen dwaasheid is terechtgekomen. Haar gejammer brengt Valerius, die net zijn vriend in het Lazarushuis heeft ondergebracht, en Joris-Vaer, de huismeester of binnenvader van dit gesticht, tot de conclusie dat ze knetter moet zijn. Maar Valerius, ofschoon hij begrijpt dat ze krankzinnig is, vindt haar zo leuk dat hij verliefd wordt op haar. Hij verzoekt Joris-Vaer, die haar al in zijn tehuis wil opnemen, om extra aandacht aan haar te besteden en beweert dat zij zijn nichtje is. Hij belooft dat hij haar morgen komt halen om haar weer naar huis te brengen. Verliefd als hij is, smeedt hij echter bij het weggaan plannen om haar bij hem thuis te laten verzorgen en genezen, zodat ze voor hem sympathie en genegenheid zal gaan koesteren.

---

⁸ Die nagelaten spelen zijn de bruiloftstukken *De klucht van de weyerey* en *Klugt van Hans Keyenvresser* die waarschijnlijk al in 1664 zijn verschenen, voorts verschenen in respectievelijk 1663 en 1674 de blijspelen *De verwarde jealousy* en de *Min in 't Lazarus-huys* (Jan Helwig. *Biografische schets van Willem Godschalck van Focquenbroch*. focquenbroch.apud.net/biofok.php).

⁹ Bij het Amsterdamse kunstgenootschap *Nil Volentibus Arduum* kwam op 10 december 1669 Focquenbrochs blijspel ter tafel. De leden dr. Bouwmeester en Lingelbach zouden binnen de week verslag uitbrengen van hun bevindingen, maar dit verslag is niet overgeleverd of wellicht niet uitgebracht. Zie: B.P.M. Dongelmans. *Nil Volentibus Arduum. Documenten en bronnen*. Een uitgave van Balthazar Huydecopers aantekeningen uit de originele notulen van het genootschap; voorzien van een inleiding, commentaar en een lijst van N.V.A. drukken. Utrecht: H&S, 1982, p. 31.

¹⁰ Een rinkelstoeltje is nog herkenbaar in de huidige kinderstoel. In die stoel kon een patiënt namelijk worden vastgegespt en de stoel was bovendien voorzien van belletjes, ter signalering van de bewegingen van de patiënt.

¹¹ Die stadspoort bevond zich in wat nu de Muiderstraat is, op de plek waar thans de Portugees-Joodse synagoge staat.

¹² Nu is dat de Nieuwe Herengracht.

Speelde de liefde op die manier een rol buiten het Lazarushuis, daarbinnen zat ze evenmin stil. Want mogelijk was Valerius nog niet eens verliefd op Isabella, toen een dienstmeisje, Catrijn genaamd, verliefd werd op Ferdinand, die intussen Karel heet. Zijn vriendelijke aard en statige voorkomen (maar niet zijn krankzinnigheid) vervullen haar geest zozeer dat ze tegenover Anna, haar meesteres, haar verliefdheid niet kan verzwijgen. Daarop gaat Anna, zowel omwille van Catrijns bekentenis als uit nieuwsgierigheid, Karel eens in ogenschouw nemen en wordt vervolgens eveneens op hem verliefd. Anna is veertien dagen geleden met haar dienstmeisje uit Haarlem gekomen om haar oom, de huismeester van het gesticht, te bezoeken en Amsterdam te bezichtigen. Haar schoonheid en vriendelijke voorkomen leiden er bijna toe dat Karel op haar verliefd raakt. Dat zou ook het geval zijn geweest, ware het niet dat Isabella, nog aantrekkelijker dan Anna, door haar komst naar het Lazarushuis dit in de weg stond. Want Isabella en Karel hadden elkaar nauwelijks gezien, of de vlam sloeg in de pan. Hun harten zaten zo onlosmakelijk aan elkaar vast dat zij, die tijdens een krankzinnig gesprek elkaars uitstekende geestesvermogens in de gaten kregen, hun respectieve levensomstandigheden en maatschappelijke positie aan elkaar kenbaar maakten. Ze beloofden plechtig elkaar voor eeuwig te beminnen en nooit in de steek te laten.

Intussen laat Anna niet af, maar klampt Karel aan, haar vermeende gek, en schenkt hem een haarlint. Dat maakt Isabella zo jaloeers dat Karel slechts met veel moeite en goede woorden die jaloezie kan bezweren. Hoewel Anna erin slaagt om Isabella jaloeers te maken, lukt het haar minder goed om Karels hart te veroveren. Catrijn op haar beurt wil niet met haar meesteres terug naar Haarlem, omdat ze dan bij haar geliefde gek uit de buurt is. Daarom doet ze alsof ze eveneens krankzinnig is geworden. Haar meesteres vindt dat een uitstekende oplossing en volgt haar voorbeeld, zodat Joris-Vaer die hen beiden tot zijn spijt in die droevige toestand aantreft, daarover een bericht stuurt aan Philibert, Anna's vader. Joris-Vaer besluit intussen om hen op te sluiten, maar de dokter ontraadt hem dat en meent dat een schijnhuwelijk tussen Anna en Karel nuttiger zou zijn. Op die manier zou men Anna tegemoetkomen in haar verliefdheid en haar vroegere geestestoestand herstellen. De gekozen remedie wordt geaccepteerd door Karel, maar verwekt bij Isabella een zodanige jaloezie dat ze hem laat vallen en zich gewillig door Valerius in een koetsje naar diens huis laat brengen.

Intussen komt Reynoud – van wie men dacht dat Ferdinand hem had gedood – in de stad zonder knecht en neemt Leonard in dienst. Samen met deze knecht gaat hij het Lazarushuis bezoeken, waar de huismeester hem op de gekkenbruiloft uitnodigt. Uit nieuwsgierigheid neemt hij die uitnodiging aan. Zodra Philibert, Anna's vader, uit Haarlem bij zijn broer, de huismeester, is gearriveerd, begint men met de bruiloftsplechtigheid. Alle optredende personen in dit blijspel komen bijeen voor de bruiloft, behalve Isabella en Valerius, maar die laten niet lang op zich wachten. Want nauwelijks was Isabella in Valerius' woning aanbeland, of ze kreeg spijt en keerde terug naar het Lazarushuis. Valerius liep haar achterna zodat ze bijna tegelijk halverwege de plechtigheid opdagen. Isabella voelt zich zozeer versmaad door Karel dat ze uit rancune bekend maakt dat Karel in feite de Ferdinand is die Reynoud het leven heeft benomen. Uitsluitend om te ontsnappen aan een terdoodveroordeling zou Ferdinand zich vervolgens de rol van krankzinnige hebben aangemeten.

Meteen staat de kamer in rep en roer en iedereen wil als eerste de slinkse Ferdinand te lijf, ware het niet dat Reynoud hem vrijpleit door de ware toedracht uit de doeken te doen. Namelijk dat niet hij, maar zijn knecht – onder Reynouds naam en met diens kleren aan – door Ferdinand was

verwond, evenwel niet dodelijk. Reynoud verspreidde het gerucht van zijn eigen dood alleen maar omdat hij benieuwd was naar de reactie van zijn geliefde Celia. Om aan zijn overlijdensbericht nog meer geloofwaardigheid te verlenen, is hij vervolgens van Den Haag naar Amsterdam gekomen. Zijn verklaring stemt ieder tot tevredenheid; toch wil men ook graag weten wat Aeghje (alias Isabella) is overkomen. Aan dit verzoek komt Leonard tegemoet door te vertellen hoe hij, gestreeld in zijn ijdelheid door haar verliefdheid, haar had geschaakt omdat haar ouders haar tegen haar zin wilden uithuwelijken. Maar omdat ze niet willig was, heeft hij haar van al haar bezittingen beroofd. Daarover verontschuldigt hij zich zo goed mogelijk en geeft haar het ontroofde goed terug. Iedereen is daarover zo opgetogen dat men weigert uit elkaar te gaan, vooraleer Ferdinand met Isabella, Valerius met Anna en Leonard met Catrijn zouden zijn getrouwd. Men viert dus samen bruiloft in het Lazarushuis zolang men daarvoor de tijd krijgt.

Aan de lezer of toeschouwer

De bedoeling van dit blijspel is niet om de draak te steken met de ware liefde, maar met de onzinnige liefde. Die laatste is namelijk de oorzaak van vrijwel alle dwaasheden die in de wereld worden begaan. Don Francisco de Quevedo heeft ooit in zijn *Sueños* (dromen) een tehuis voor verliefde gekken gesticht,¹³ zodat het niet zo vreemd is dat onze dichter Cupido laat tronen in het Lazarushuis. Inderdaad, zijn gekke strapatsen maakten hem zo'n fraaie rinkelstoel waardig, zoals hij zelf in de proloog van dit blijspel aantoont. Kijk naar dit spel en het zal u daarvoor de nodige argumenten leveren.

Hierbij de voornaamste in het kort: Ferdinand, jaloers door een al te onzinnige verliefdheid, geraakt in levensgevaar, duikt onder in het Lazarushuis en leeft daar als krankzinnige, vermomd in gestichtskleding. Door tedere verliefdheid valt hij daar niet alleen voor een gekkin, maar hij bekent ook aan haar zijn doodslag, wat hem bijna in het verderf stort. Isabella, die een gerechtvaardigde liefde ontvlucht, valt van het ene moment op het andere in de grootste ellende en wordt verliefd op een gek die haar talloze dwaasheden doet begaan. Anna en haar dienstmeisje Catrijn worden door hun verliefdheid op een gek tot buitensporige stommititeiten gedreven. Uit jaloezie verspreidt Reynoud in heel Den Haag een ongegrond gerucht, waardoor hij zijn vriendin grote angst en zijn familie ellendig veel verdriet bezorgt.

Optredende personen

<i>Cupido</i>	declameert de proloog
<i>Ferdinand & Valerius</i>	twee jonge mannen
<i>Isabella</i>	een adellijk meisje uit Gelderland
<i>Leonard</i>	knecht van Isabella's vader
<i>Joris-Vaer</i>	binnenvader (huismeester) van het dolhuis
<i>Claesje & Marten</i>	twee halve gekken

---

¹³ De Spaanse auteur Don Francisco Gómez de Quevedo y Villegas (1580-1645) publiceerde in 1627 zijn *Sueños y discursos de verdades descubridoras de abusos* (Dromen en beschouwingen over de waarheid als ontdekker van misbruiken), waarin het apocriefe 'Casa de los locos de amor' (Tehuis der dolverliefden) is opgenomen. De *Sueños* is in vertaling van kapitein Haring van Harinxma voor het eerst in het Nederlands gepubliceerd in 1641 onder de titel *Seven wonderlijcke ghesichten*. Daarin is 'Van het Huys der verliefde Sotten' het vierde 'gesichte' (= visioen of droom) van de zeven.

<i>Anna</i>	dochter van Philibert en nichtje van Joris-Vaer
<i>Catrijn</i>	haar dienstmeisje
<i>Dokter</i>	
<i>Philibert</i>	een Haarlems koopman, vader van Anna
<i>Reynoud</i>	een Haags edelman
<i>Vier dansende gekken</i>	

Het stuk speelt zich af vóór en in het Lazarushuis van Amsterdam. Het begint 's avonds en eindigt op de daaropvolgende avond.

Eros in het Lazarushuis, komedie.

Cupido zegt de proloog terwijl hij in een kinderstoel met belletjes zit, gekleed in gestichtskleding en met een blikken slabbetje voor.

Julie, dames en heren, alias mijn slaven! Ik durf er wel een eed op zweren dat jullie niet meer beseffen wie je baas is. Wie is het, denken jullie, die hier met narrenkap en blikken slab op een rinkelstoel zit? Ik begrijp wel dat jullie nooit hadden gedacht dat Eros, de grote liefdesgod, in het Lazarushuis zou worden opgenomen. Maar toch, hoewel het fictie lijkt, ik ben het zelf, dat mogen jullie best weten. Hoe ik hier ben terechtgekomen, moeten jullie aan de dichter van deze komedie vragen, want omdat hij lang zelf verliefd is geweest, beweert hij dat hij mijn aard doorgrondt. Hij maakt me uit voor gek en dwaas en het lijkt wel alsof hij mij puur voor zijn eigen plezier een plekje onder de gekken van het Lazarushuis heeft gegeven. Ik geef toe: ik ben niet een van de slimsten, al ben ik een god, maar wat geeft dit? Ik stel vast dat vaak de oudste de grootste stommitieit begaat. Waarom kijkt men dan neer op een jongen als ik? Verwacht men dan van mij meer verstand dan ik in huis heb? Kinderen zijn nu eenmaal kinderen. Gekigheid is eigen aan de jeugd, want iedere jongere draagt een zotskap. Omdat de hartsaangelegenheden van de hele jeugd mij zijn toevertrouwd, krijg ik de schuld van al hun dagelijkse dwaze kuren. Ik besef dat dit verwijt terecht is, want ik ben inderdaad de aanstichter van de honderdduizend gekkigheden die verliefden bedrijven. Trekt niet een hoop gekken zich onder mijn invloed alle haren uit het hoofd, louter uit krankzinnig liefdesverdriet, omdat ze een blauwtje hebben gelopen? Hoe vaak maak ik er niet eentje verliefd, wiens vrijerij alleen een hersenspinsel is? Of ik laat hem eindeloos liefdesbrieven schrijven, waar zijn geliefde vervolgens haar kont mee afveegt? Hoe vaak laat ik niet zo'n idioot lopen naar een woning, die helemaal in diepe rust is verzonken, want iedereen slaapt, terwijl hij de stoep of deurklopper kust? Hoe vaak laat ik niet serenades weerklinken ter ere van een zotte muts, die door alle dansdeuntjes heen slaapt? Hoe vaak worden niet onder mijn invloed vettige, kleverige haarlokken, stijf van de hars of uitgevallen vanwege de syfilis, als een relikwie vereerd? Hoe vaak deed ik niet allerlei idioten een wijnglas met hun kiezen fijnmalen en verorberen als teken van hun krankzinnige liefde? Liet ik niet menige verliefde gek een geladen pistool in zijn mond stoppen om zo indruk te maken op zijn geliefde, terwijl anderen, eveneens onderhevig aan liefdesbrand, de pispot of het urinaal van hun meid leegdranken? Weer anderen gooien al hun kleren in het vuur, wambuis, broek en hoed, de hele zoi. Nog anderen halen weer andere rare fratsen uit die stof zijn voor onze toneeldichter, want ze zijn dagelijkse kost. Maar wanneer iemand zijn familieleden een voor een daarnaar zou vragen, vond hij er wellicht eentje die nog beter daarvan op de hoogte is dan

onze dichter. Vanwege al die mooie fratsen die hij mij aanwrijft, heeft hij voor mij deze troon laten maken waarop ik zetel in het Lazarushuis, zodat jullie allemaal kunnen oordelen of hij al dan niet gelijk had toen hij mij (en alles wat onder mijn gezag valt) durfde gek of zot te verklaren. Hij maakt eerst en vooral duidelijk dat de vodden en gestichtskleding die ik aanheb, mij staan alsof ik erin was opgegroeid. Zo meteen zal hij met ongekend kabaal laten zien hoe het er op het punt van de liefde aan toegaat onder de bewoners van het Lazarushuis, want hij wil bewijzen dat er voor de liefdesgod geen betere plek is om te wonen dan bij een hoop zotten in het gekkenhuis. Aangezien liefde en gekte zo nauw met elkaar verweven zijn, moet iemand die uit vrijen gaat, wel knetter zijn of tenminste doen alsof. Immers, hetzij in schijn of in 't echt: de liefde en het liefdesleven zijn niets meer of minder dan pure waanzin.

Eerste bedrijf, eerste scène

Ferdinand, Valerius

Ferdinand

Zoals je ziet: ik ben net in de stad.

Valerius

Zeg me, wat is er aan de hand? Je bent zo anders. Wat sta je er witjes en bescheten bij?

Ferdinand

Ach, je lijkt wel de ellende in mijn ogen te lezen. Valerius, je hebt helaas mijn leven in je hand.

Valerius

Hoe dat zo?

Ferdinand

Mijn beste vriend, je was voor mij altijd als een broer, iemand op wie ik mij kon verlaten. Ik heb, helaas...

Valerius

Vertel.

Ferdinand

Ik heb...

Valerius

Wat dan?

Ferdinand

Naar de hel gezonden een..

Valerius

Wie dan?

Ferdinand

Zeg, kan men ons hier horen?

Valerius

Ik zie geen mens, spreek op.

Ferdinand

Ach, jammer genoeg doorstak ik gisteren een bepaald heerschap, dat mijn...

Valerius

Niet zo angstig. Hier is geen mens die op je let.

Ferdinand

Valerius, de angst bevangt me zozeer dat ik schrik van een windvlaag, ja, van mijn eigen schaduw.

Valerius

Vertel, hoe heet hij, wat is er gebeurd?

Ferdinand

Ik vrees dat men overal naar mij op jacht is, zodat ik waar dan ook in de narigheid zit.

Valerius

Die angst lijkt je al doder dan dood te maken. Maar vertel me toch wie het is? Hoe heet hij? Wat is het voor iemand, een edelman of bedelman?

Ferdinand

Ik heb geen idee meer.

Valerius

O wankelmoedige! Je onderschat mijn vriendschap, of je stelt me op de proef.

Ferdinand

OK, goed, ik zal het zeggen: met mijn degen heb ik in Den Haag Reynoud doorboord.

Valerius

Wat zeg je: Reynoud? O, wat vreselijk!

Ferdinand

Ja, verschrikkelijk, helaas. Totale droefheid en complete ellende. Zo'n dappere edelman in de bloei van zijn leven op een akelige en noodlottige manier om te brengen, terwijl ik hem zelf nooit eerder ben tegengekomen.

Valerius

Je verkeert duidelijk in een deplorabele toestand. Vriend, deze gebeurtenis is voor jou heel gevaarlijk. Je hebt immers nogal wat te duchten van de vrienden van je vijand. Zijn macht en enorme invloed zijn fataal voor jou.

Ferdinand

Ach, het lijkt wel dat mijn ziel me door angst en vrees in de steek laat. Als ik nog iets kan zeggen, komt dat door jouw vriendschap die mij op hoop doet leven. Je zult me toch in deze ellende niet in de steek laten? O, m'n beste Valerius, red mij, want zonder jou ga ik eraan. Maar waarom zeg je niets?

Valerius

Ik ben aan het nadenken over je situatie. Niets kan me van mijn vriendschappelijke verplichtingen afbrengen. Nee, ik sta slechts na te denken over mijn advies aan jou in deze precaire situatie. Gedane zaken nemen geen keer. De sterkste vijand is al vaker verslagen door een combinatie van behoedzaamheid en listigheid, terwijl een moedig optreden tegen hem niets zou hebben uitgehaald. Die twee kwaliteiten vooral moeten ons hier bijstaan. Hoe en waarom heb je hem om het leven gebracht?

Ferdinand

Toen ik gisteren na een stevige vrijpartij bijna de hele nacht bij mijn Leonoor had doorgebracht – je weet ze is al lang mijn geliefde – en haar huis verliet, zag ik een man die, samen met twee à drie knechts, mij midden op straat stond te bespieden. Dit maakte dat Leonoor vlug haar deur dichtgooide en weg liep. Daardoor werd ik zo jaloers dat ik, na menig woord dat mijn verontwaardiging nog feller aanwakkerde, door mijn degen het pleit heb beslecht. De man was

Reynoud, want ik heb hem zichzelf zo horen noemen, toen ze vroegen wie hij was. Zijn naam klonk mij bekend in de oren, maar alleen van horen zeggen, want ik heb Reynoud nooit eerder gezien. Dit belette echter niet dat ik flink tegen hem tekeer ging, ondanks zijn status en gezag. Maar omdat we vanwege de duistere nacht niet veel konden onderscheiden en eerder op het gevoel vochten, trof ik als een dolleman in het geharrewar met deze degen mijn vijand in de borst. Dat deed hem met een akelige gil ter aarde storten. Daardoor werd ik van mijn stuk gebracht. Want ik was in levensgevaar, in het nauw gebracht door zijn knechts die het op mij hadden gemunt. Als een haas ging ik er vandoor en via allerlei omwegen geraakte ik op het Voorhout en vandaar in het bos. Vooraleer de ochtend aanbrak, had ik al een heel stuk door bos en duin afgelegd. Zo hard kan de doodsangst een mens doen rennen. Nou zie je mij hier als vluchteling in Amsterdam.

Valerius

O dwaze jaloezie! O krankzinnig liefdesvuur! Het meeste bloed dat dagelijks wordt vergoten, is uw schuld en stamt uit uw koker en is het gevolg van uw krankzinnige hartstocht. Maar, mijn beste vriend, waar vind je nu een goed heenkomen, waar ontloop je je achtervolgers? Want zowel in oost of west – hun wraak zal je namelijk overal achtervolgen – zijn ze dankzij hun grote invloed in staat jou te arresteren. O vriend, je dapperheid en het edele vuur dat in je aders gloeit, komen je nu al te duur te staan. In gedachte zoek ik duizenden uitwegen om je te helpen, maar ik vind niets. Want hoewel je rijk bent en veel vrienden hebt, kan niets of niemand je beschermen tegen invloedrijke lieden die de gelijke zijn van vorsten. Maar stil! Daar schiet me iets te binnen, lijkt het wel; het beste advies komt vaak spontaan. Ben je in staat om de rol van een krankzinnige spelen?

Ferdinand

Zot of wijs, het maakt me momenteel niets uit.

Valerius

Je moet je zo krankzinnig voordoen dat iedereen die jou ziet, ervan overtuigd is dat je gek bent. Op die manier maskeer je voor iedereen je positie. Dit huis daar, zoals je weet, is een gesticht waar razend dolle gekken een onderkomen krijgen. Wanneer je het riskeert om je daar te laten opnemen als een krankzinnige, denk ik dat je buiten gevaar bent. Je krankzinnigheid en de gestichtskleding zullen nooit laten vermoeden dat je Ferdinand bent.

Ferdinand

Dat lijkt me een uitstekend advies. Om dus de dood te ontgaan, zal ik mij van nu af aan als een gek aanstellen. Ik zweer dat ik mijn rol van gek zo goed zal spelen dat zelfs jij geen verschil meer zult zien tussen de rol en de werkelijkheid.

Valerius

Ik geloof helemaal wat je zegt, want naar mijn mening is een minnaar al van nature totaal krankzinnig. (vers 227)

Ferdinand wordt opgesloten in het Lazarushuis.
Lithografie van Nicolaas Wijnberg voor het
Rotterdams Toneel, met tekstbijdrage van Rob
Nieuwenhuys.

Tweede scène

Isabella, Leonard, beiden in reiskleding.

Valerius, Ferdinand

Leonard

Kijk, Isabel, dat is het machtige Amsterdam. Dit hier is de Sint-Anthoniespoort en ginds verderop in de straat zie je de toren van de Zuiderkerk. Kortom, deze stad, ontstaan in een moeras, legt praktisch de hele wereld haar wil op.

Isabella

Ik vind haar nog mooier dan ik me had voorgesteld op grond van horen zeggen. Ik moet toegeven dat ik van de ene verbazing in de andere val.

Leonard

Je hebt nog maar een klein stukje gezien.

Ferdinand

Dat zijn vast vreemdelingen.

Valerius

Dat lijkt me ook. We kunnen beter hier niet blijven staan, maar laten we maar meteen ons toneelstukje opvoeren en naar het Lazarushuis gaan om de baas te spreken en jou te voorzien van gestichtskleding.

Ferdinand

Vooruit, als het dan moet, loop door zodat van nu af aan mijn krankzinnigheid kan beginnen.

Derde scène

Isabella, Leonard

Isabella

Het is een mooie stad.

Leonard

Een mooiere heb ik nooit van mijn leven gezien.

Isabella

We hebben, Leonard, veel geluk gehad dat we hier nog binnen de poort zijn geraakt eer het nacht werd. Ach, wat zweeft mijn hart nog steeds tussen angst en pijn, omdat ik met jou van huis en haard ben weggelopen! Helaas, wat zal mijn bejaarde vader in zijn boosheid wel niet uitkramen en schelden?

Leonard

Wel, alles wat een woedende edelman die zich in zijn afkomst en eer aangetast voelt, kan uitbrengen. In gedachte zie ik hem al als razend tekeergaan en de mensen op straat door zijn aanblik verbijsteren door jou het zwarte schaap en buitenbeentje van de familie te noemen en mij een onbetrouwbare knecht, aangezien ik de oorzaak ben van zijn schande.

Isabella

Wanneer hij ooit hoort over mijn gekke verliefdheid, zal hij mij ongetwijfeld voor krankzinnig en idioot verslijten.

Leonard

Je mag in je verliefdheid dan gek en in de war zijn geweest zodat je een ongelijke partij koos, maar daarom moet je mij nog niet met minachting behandelen. Speel niet met de gedachte om mijn pril geluk kapot te maken. De liefde maakt nu van mij je bruidegom, zodat ik straks even hoog van stand ben als jij. En ofschoon ik uit het niets in die gelukkige omstandigheid ben geraakt, moet je niet denken dat ik nog dezelfde ben als vroeger.

Isabella

Waarom, lieve Leonard, kwel je me opnieuw met dit soort uitspraken?

Leonard

Isabel, het zijn jouw woorden die mij beducht maken voor een kentering.

Isabella

En welke ommekeer bespeur je in mijn woorden?

Leonard

Ik merk dat je me minacht en dat het jou spijt dat je van huis bent weggelopen, want ongelijke liefde houdt niet lang stand.

Isabella

Hoezo? Ben jij nu de mindere van hem aan wie ik mijn goede naam toevertrouwd, was jij niet mijn knecht?

Leonard

Jazeker.

Isabella

Wat voor onrecht doe ik je dan aan als ik je de eer bewijs om je uit je vroegere stand te verhogen als mijn bruidegom? Maar nee, je hebt zelf mij bedrogen door mij te schaken, terwijl je onoprecht was. Helaas, ik begrijp het wel.

Leonard

Je begreep het, maar besepte je toen zelf niet dat je spijt zou krijgen? En ook dat ik deze spijt zou interpreteren als minachting? Isabel, je hebt gewoon een hekel aan mij.

Isabella

Ben je gek geworden?

Leonard

Ik ben wel gek geweest toen ik samen met jou deze schandelijke vlucht bedacht, want daar heb je dagelijks bij mij op aangedrongen.

Isabella

Dat was omdat ik meer van jou hield dan van de man aan wie mijn vader mij had beloofd, en met wie ik – als ik niet van huis was weggelopen – had moeten trouwen. Maar het lijkt wel of slechts dat ene woordje dat mij ontglipte, namelijk dat ik mijzelf ‘gek’ noemde vanwege mijn verliefdheid, jou in alle staten heeft gebracht. Noem je dat ‘minachting’, Leonard, dat ik jou liefheb en in mijn verliefdheid buiten mezelf ben? Zeker, zo voel ik dat niet.

Leonard

Ik weet hoe je het voelt, ondanks je mooie praatjes.

Isabella

Helaas, wie zou mijn gevoel ooit beter moeten kennen dan jij die ik onwrikbaar bemin? Nee, mijn vriend, het lijkt dat je op een listige wijze een aanleiding zoekt om ruzie te maken en om vervolgens

onder dit voorwendsel mij schandelijk in de steek te laten. Ach, wat is de reden dat je zo'n hekel aan mij hebt?

Leonard

Jokkebrok, je kleineert me overduidelijk en deed dit altijd al. Het standsverschil liet je denken dat ik jou niet waardig was. Want als je zoveel van me hield als je beweert, hoe kun je mij dan weigeren wat jij je 'eer' noemt? Maar nee, zonder ooit toe te geven aan mijn bidden en smeken, blijf je altijd even koeltjes en rationeel. Zoveel achterdocht en tegenzin treft men anders nooit aan bij iemand die echt bemint.

Isabella

Weet je dan niet dat de eerbaarheid de seksuele aanvechtingen moet overwinnen wanneer beide strijden om de overhand? Ook dat ik de kuisheid moet respecteren, vooraleer het huwelijk onze liefde rechtmatig maakt. O Leonard, je verwijt me mijn deugdzaamheid die je eerder behoort te prijzen. Wat kan ik anders dan staande houden dat ik van je houd? Had ik mij tot op de huid uitgekleeft voor jou en was ik geil met jou naar bed gegaan, ik weet zeker dat dit lichtzinnig gedrag je na dat genot een afkeer van mij zou hebben bezorgd. Want zo gaat dat met de voorhuwelijkse, onwettige liefde: met wie je hebt geslapen, door die word je vernederd en uitgelachen.

Leonard

Schoonheid die in staat is om, vóór het genot, ons in vuur en vlam te zetten, doet het liefdesvuur eerder nog feller opflakkeren. Nee, Isabel, je argwaan komt niet voort uit je deugdzaamheid, maar uit iets anders waardoor ik begrijp dat je mij verfoeit, uitlacht en bedriegt.

Isabella

Domoor, zeg dat toch niet!

Leonard

Noem me veeleer 'ellendige' door jouw oneerlijkheid.

Isabella

Hoezo, is het bedrog en noem je het 'verfoeien' wanneer iemand omwille van de liefde zijn geboortestreek en ouders in de steek laat en jou de zeggenschap geeft over een reputatie, ja, over een leven zelf? Is dat de ontrouw die je me verwijt?

Leonard

Je woorden, Isabel, doen me nog steeds denken dat je niet eerlijk bent. Want volgens mij ben je van huis weggelopen omdat je veeleer een hekel had aan Constantijn – beducht als je was voor die aanstaande echtgenoot – dan dat je van mij hield zoals je me voorspiegelde.

Isabella

O, deze beschuldiging laat zien hoe boosaardig je bent. Het is inderdaad waar, judas, dat ik de verliefde Constantijn niet kon uitstaan, ondanks het aandringen van mijn vader. Maar waarom verzette ik mij daartegen? Was het niet omdat ik van jou hield? O, Leonard, wat doe je mij een onrecht aan met je wantrouwen. Liefste, laat dit en wees eens een beetje aardig voor mij als je wilt dat ik stop met huilen.

Leonard

Donder op met je tranen en je valse liefde, maar overhandig me de juwelen die je onder je kleren hebt verstopt en tevens al het overige, dat je me een paar dagen terug nog in Rhenen liet zien.

Isabella

Waarom mijn juwelen?

Leonard
Nou, opdat je er niet van wordt beroofd hier op straat of in de herberg.

Isabella
Waarom wil jij die hebben?

Leonard
Dat zal ik je zo meteen zeggen.

Isabella
Is soms ons geld op, dat je die wilt verkopen?

Leonard
Nee hoor, ik wil die alleen maar omdat ik ze wil hebben.

Isabella
Verkoop alsjeblieft dan eerst die ketting.

Leonard
Nee, overhandig me maar alles.

Isabella
Waarom alles?

Leonard
Geen gezeur, geef hier.

Isabella
Och, vriend, wil je me soms in de steek laten?

Leonard
Tegenspartelen zal je niet baten.

Isabella
O Leonard, wat heb ik jou misdaan? Zijn die juwelen niet zowel van jou als van mij?

Leonard
Vals krenge, op die manier zet ik het je betaald. Geef hier, slet, alles wat je hebt.

Isabella
O liefste, noem je mij een 'slet', jij mijn echtgenoot?

Leonard
Die benaming 'mijn echtgenoot' wil ik niet horen. Geef op die juwelen of ik rijg je aan mijn degen.

Isabella
Hier heb je ze. O God, nu zie ik je nooit meer terug.

Leonard
Vooruit, vlug, de rest!

Isabella
Liefste, ik heb niets meer.

Leonard
Je reiskleding, je jurk, trek uit en hou je mond.

Isabella
Waarom mijn jurk en reiskleding, liefste?

Leonard
Ik zal je doorboren als je ook maar het minste misbaar maakt en mij niet alles geeft.

Isabella

Och, mijn hart klopt me in de keel, ik tril en beef puur van angst.

Leonard

Trek al je kleren uit tot op je hemdje.

Isabella

Wat is de bedoeling?

Leonard

Trek uit, of ik begin te vloeken!

Isabella

Hier heb je alles, och wat wil je nu, mijn lief?

Leonard

Ik heb genoeg. Adieu en hou me in gedachten.

Vierde scène

Isabella in haar ondergoed

Ellendeling! Laat je mij zo eerloos in de steek? Kom terug, kom terug en dood me meteen maar, want je hebt mij alles ontnomen om van te leven. Wee mij, ellendige, zo arm, bloot en ontheemd. Wat een treurig bestaan staat mij te wachten! Maar hoewel die schurk mij zo oneerlijk heeft behandeld en mijn bezittingen gestolen, troost ik mij met de gedachte dat ik niets meer voor hem voel. Immers, hoewel ik met hem van huis en haard ben weggelopen, was het niet de liefde die mij daartoe bewoog, maar louter de afkeer van een vrijer die men mij als echtgenoot wou opdringen. Daardoor kwam ik van de regen in de drup. Zo weegt de ene gemeenheid op tegen de andere. Mijn geval is er een goed voorbeeld van, want ik word nu gestraft omdat ik zo dwaas was om schandelijk een man af te wijzen die mij adoreerde. Maar ach, waar zal ik heen nu de nacht valt, zo ongekleed en zonder enig idee. Zullen de mensen die ik tegenkom, mijn verhaal geloven? Ach, hoe snel verdwijnen rijkdom, status en reputatie door dwaze dwarsigheid. Maar stil, het lijkt of ik stemmen hoor, ik ga hier eventjes zitten.

Vijfde scène

Joris-Vaer, Valerius, Claesje, Marten, Isabella

Joris-Vaer

Ik beloof u dat ik heel goed voor hem zal zorgen.

Valerius

Maar moet men dan niet naar een remedie zoeken voor zijn kwaal en hem gelijk medicijnen toedienen?

Joris-Vaer

Ik zal het er eens met de dokter over hebben, maar als hij – zoals u zegt – vaak doordraait, kunnen we hem beter vastketenen en opsluiten, zodat hij anderen niet hindert.

Valerius

Isabella is uitgeschud door Leonard, die er met haar juwelen vandoor gaat. Lithografie van Nicolaas Wijnberg voor het Rotterdams Toneel, met tekstbijdrage van Rob Nieuwenhuys.

De maan neemt nu elke dag af en, zoals u weet, vermindert dan ook de neiging tot waanzin.¹⁴ Daarom is het niet nodig dat je hem in de boeien slaat, maar laat hem wat rondscharrelen in zijn tabbaard totdat men beter weet wat men met hem aan moet.

Joris-Vaer

Prima. Maar hoe heet hij?

Valerius

Hij heet Karel.

Joris-Vaer

Vanwaar is hij afkomstig?

Valerius

Uit Utrecht.

Joris-Vaer

Ik dacht eerst dat hij uit Delft kwam, want daar komen veel gekken vandaan.¹⁵ Maar wat is hij van beroep, wat is het voor iemand?

Valerius

Hij is ooit een goed student geweest, maar hij zat wat te veel met de neus in de boeken.

Joris-Vaer

Komt het daardoor, volgens u?

Valerius

Ja, en ook wat door de liefde.

Joris-Vaer

Dus zijn waanzin is een dubbele kwaal, want afkomstig van meneer Plato en van meneer Cupido?

Valerius

Inderdaad, één van hen is al genoeg om de verstandigste man de kolder in de kop te doen krijgen.

Joris-Vaer

Overdaad, zowel in de studie als in de liefde, berooft ons van het verstand en maakt ons gek.

Valerius

Des te meer als die twee samenspannen, dan verliezen we met verdubbelde kracht ons verstand.

Joris-Vaer

Kijk, hier zijn er nog twee die daardoor eveneens gek zijn geworden. Ze zijn onlangs hier ondergebracht, ofschoon ze nu bijna genezen zijn.

Valerius

Wat zijn ze?

Joris-Vaer

Ze waren ooit geleerden, maar – totaal in de war door hun filosofie – werden ze elk zot voor drie. Maar nu, dankzij onze goede zorgen, krijgen ze zelden meer de kolder in het hoofd zoals vroeger. Daarom laat ik ze nu de poort bewaken of ik stuur hen om een boodschapje en zo. Kom, Claesje, kom eens hier.

---

¹⁴ In de klassieke oudheid schreef Galenus in *De diebus criticis*, Bk. III dat met name volle maan van invloed is op *epileptici* die om die reden *lunatici* worden genoemd. De Londense arts Richard Mead (673-1754) gaf in zijn *A treatise concerning the influence of the sun and moon upon human bodie and the diseases thereby produced* uit 1748, p. 38-46 diverse voorbeelden van dergelijke maaninvloeden op grond van eigen waarneming en die van collega's.

¹⁵ Het Sint-Jorisgasthuis van Delft was het oudste dolhuis van Holland. In Focquenbrochs tijd was het overvol en mogelijk werden patiënten vandaar doorgestuurd naar Amsterdam en elders.

Isabella

Ojee, ik krijg het nu al Spaans benauwd.

Claesje

Hier ben ik.

Joris-Vaer

Mooi zo, mijn zoon.

Claesje

Dat klopt niet, denk ik, aangezien het niet mijn vader is op wiens verzoek ik reageer. Die is namelijk allang overleden, derhalve kan ik geen zoon meer zijn.

Valerius

Ik begrijp zijn logica.

Joris-Vaer

En jij, jonker Marten, je bent van adel?

Marten

Zeker, althans als mijn moeder niet met een boer heeft gerotzoooid, toen ik werd gemaakt.

Joris-Vaer

De adel is hem zozeer in de bol geslagen dat hij zich praktisch een afstammeling van meneer Achilles waant.

Valerius

Ik begin te begrijpen aan welk soort waanzin ze lijden.

Marten

Nou, Joris-Vaer, het vuur is dat koud of heet?

Joris-Vaer

Koud is het beslist niet.

Marten

Wel verduiveld, hoe weet hij dat, tenzij dat hij de kracht van het vuur uit eigen ondervinding kent? Of heeft hij mogelijk een brandmerk opgelopen?

Joris-Vaer

Boef, die je bent!

Valerius

Ha, ha, Joris-Vaer, daar heeft hij u te pakken. Kijk nou es, wat is dat voor een vrouw daar op straat?

Claesje

Ik denk dat het de heilige Thisbe is die omwille van haar Pirus uit de dood is opgestaan.¹⁶

Isabella

Jeetje, ik merk dat men mij in de gaten heeft. Nu is het te laat om te vluchten. Het beste kan ik door jammeren en klagen duidelijk maken dat ik van al mijn bezit ben beroofd. Mogelijk zal iemand in het barmhartige Amsterdam mij dan troosten en bijstaan in mijn ellende.

Marten

Hallo meid, sta eens op, wat zit je hier te janken?

---

¹⁶ Verwijzing naar de grote liefde van Pirus en Thisbe, een verhaal uit de *Metamorphosen* van Ovidius. Claesje debiteert hier klinkklare nonsens. Thisbe ging op de vlucht voor een leeuwin, maar verloor daarbij haar sluier. De leeuwin hield vervolgens de sluier in haar met ossenbloed besmeurde bek. Pirus kwam als eerste ter plekke. Hij denkt dat Thisbe is verscheurd en stort zich in het zwaard. Thisbe vindt hem vlak voordat hij sterft, en beneemt zich op haar beurt het leven.

Isabella
O God, wil mij wreken op die schurk die mijn kleren en juwelen heeft gestolen?

Joris-Vaer
We komen precies op tijd.

Valerius
Ik ken haar, ze is gek.

Isabella
Wee mij ellendige! Nauwelijks hier aangekomen, wordt me in één klap alles afgenomen.

Claesje
O mensenkind!

Isabella
Wat?

Claesje
Even niet bewegen.

Isabella
En waarom dan niet?

Claesje
Omdat ik je een kusje wil geven.

Isabella
Laat me met rust, viespeuk!

Valerius
Ik ken dit gekke mens.

Joris-Vaer
Kom zus, sta op en wees maar niet bang voor ons.

Isabella
Ach, heeft dan niemand medelijden met een persoon die zojuist van alles is beroofd?

Marten
Als ze met 'alles' haar hersens bedoelt, vrees ik dat men inderdaad niet veel heeft overgelaten.

Isabella
De juwelen die men mij heeft ontstolen, waren minstens 8000 kronen waard.¹⁷

Joris-Vaer
Ik begrijp uit haar verhaal hoe het komt dat ze in de war is. Haar waan wordt veroorzaakt door rijkdom en juwelen.

Valerius
Dat heb je goed gezien. Ik ken haar situatie door en door. Houd haar daarom deze nacht van de straat ter wille van mij.

Joris-Vaer
Vooruit jongens, pak haar beet en breng haar in huis.

Marten
Kom zus, ga mee.

---

¹⁷ Omgerekend was dat toen 31.200 gulden. Focquenbrochs vader kocht het huis *De Zilveren Doornenkroon* in de Sint Anthoniesbreestraat (het vijfde vanaf het huis van de schilder Rembrandt) voor 9800 gulden. Isabella had dus een klein fortuin aan juwelen bij zich.

Claesje
 Komaan, liefdeskind, loop rustig door.

Isabella
 Waar naartoe? Wat doen jullie, laat los, geboefte, los.

Claesje
 Ai, was dat een zoen?

Marten
 Hola vrouwtje, geef je mij een klap? Verdorie, ik zal je die streken gauw afleren in het huis.

Claesje
 Vertel haar dat je Sint-Maarten bent of familie van hem.

Marten
 Dat ben ik ook, maar op mijn paard.

Isabella
 Als je hem zou zijn, of een familielid van hem, zou je niet zo bruto en wreed met mij omspringen. Maar je zou me de helft van je kleding geven.

Joris-Vaer
 Kom, mijn dochter, ga alvast. Men zal je naar een plek brengen waar je kleren krijgt, even geduld. Vooruit, ga maar, waar wacht je op? Je moet hier nergens bang voor zijn.

Marten
 Ik zeg nog eens, loop een beetje door. Er zit niks anders op.

Isabella
 Wel, waar gaat dit heen. Waar brengen jullie me naartoe?

Joris-Vaer
 Ga maar, je zult wel zien.

Claesje
 Ha, zwarte zigeunerin, welkom in de gevangenis!

Isabella
 Hoezo, ben ik nu een gevangene? Wat heb ik dan misdaan?

Joris-Vaer
 Ga nou maar, men zal je niet ophangen.

Isabella
 Ojee, helpt men op die manier iemand die beroofd is? Is dat typisch het barmhartige Amsterdam?

Joris-Vaer
 Je zult nog je voordeel doen met de barmhartigheid van deze stad.

Isabella
 Gooit men dan een vrouw in de gevangenis die beroofd is?

Joris-Vaer
 Ga toch, hierna kun je erover zaniken zoveel je wil.

Isabella
 Jullie hadden in plaats van mij beter de dief van mijn juwelen in de gevangenis kunnen gooien.

Joris-Vaer
 Och gut, dat arme mens kan aan niets anders denken dan aan juwelen.

Claesje

Kom, flink zijn, meid, loop even door.

Isabella

O wee, mij beroven van mijn geld en mij in de gevangenis gooien. Wat heb ik een vreselijke pech!

Isabella af

Zesde scène

Joris-Vaer, Valerius

Joris-Vaer

U ziet, meneer, dat ik nu weg moet, want ik moet voor mijn patiënten de zaken in het huis regelen. Ik ga nu dus, maar als u mij spreken wilt, verwacht ik u hier morgen weer.

Valerius

Afgesproken, Joris-Vaer, welterusten. Zorg vooral goed voor onze Karel, en aangezien hij momenteel geen aanvallen van waanzin kent, is het voldoende dat hij gestichtskleding draagt.

Joris-Vaer

Uitstekend! Mocht het anders uitvallen, zijn cel is klaar voor het geval hij tekeer gaat. Daar zal hij wel vanzelf bedaren.

Valerius

Welterusten, ik ga. Let goed op die vrouw. Besteed er geen aandacht aan als ze wat merkwaardig doet en vreselijk gaat tieren, maar houd haar goed in verzekerde bewaring. Men zal u hiervoor zeer goed belonen.

Af

Zevende scène

Valerius in zijn eentje

Tot morgenochtend vroeg! Gelukkig weet ik nu zeker dat mijn advies goed heeft uitgepakt, want ik zat vreselijk met mijn vriend in mijn maag. Maar ik heb hem maar net in het Lazarushuis ondergebracht waar hij ontsnapt aan een hachelijk lot, of ik kom daar zelf even ziek als zot vandaan. Want nauwelijks zag ik hoe de gekkin daar werd binnengehaald of de felle stralen uit haar hemelsblauwe ogen overweldigden mij zozeer dat ik meteen mijn verstand verloor en buiten zinnen raakte. Alsof mijn krankzinnigheid door die van haar werd veroorzaakt. Och, hoe elegant is zij! Haar gracieuze melancholie en liefvallige stem veroorzaken in mijn ziel een aangename waanzin. Ik voel mij besmet met de krankzinnigheid van deze vrouw door verliefdheid, een gloednieuwe hitte. O zinloze verliefdheid, wat richt je toch allemaal aan dat je mij totaal onverwacht met deze krankzinnigheid straft? Je dwingt me morgenvroeg weer naar dit huis te komen om door een list mijn dwaze begeerte te bevredigen, of om mij meteen van die geestelijke verdwazing en verwarring en van heel de rest te laten genezen.

Een drukker aan de drank: de neergang van Johannes van den Bergh, drukker-boekverkoper te Amsterdam

BAUKE HEKMAN

Inleiding

Johannes van den Bergh (1636-1690) werd op 28 februari 1636 in de Oude kerk te Amsterdam gedoopt, hij was de zoon van metselaar Jan Jansz. van den Bergh en Trijntje Pieters. Hij ging op 27 november 1659 in ondertrouw met de negentienjarige Johanna Wasteliers (1641-1680), enig kind van de welgestelde Louis Watteliers en Barbara Moonen. Haar liefde voor Johannes moet oprecht zijn geweest, zij trouwde immers financieel en sociaal beneden haar stand. Hij moet een interessante en aantrekkelijke jongeman zijn geweest. Of hij haar berekenend heeft ingepalmd of werkelijk van haar heeft gehouden, blijft onzeker. Het staat wel vast dat hij van haar heeft geprofiteerd en haar jarenlang geestelijk en lichamelijk heeft gemolesteerd.

Johannes van den Bergh dankt zijn relatieve bekendheid aan de omstandigheid dat hij alle werken van Willem Godschalck van Focquenbroch die bij diens leven zijn verschenen, heeft gedrukt en uitgegeven. Maar hij is niet met diens werk begonnen. Pas in 1665 verscheen bij hem Focquenbrochs *Thalia, of geurige sang-godin*, gevolgd door *Verdubbelt zegen-sangh, der negen musen* (1666), *De herders-sangen van Virgilius Maro* (1666) en het *Tweede deel van de Thalia* (1668).

Toen Johannes van den Bergh eind 1659 trouwde, woonde hij op de Warmoesgracht. Daar had hij zijn boekhandel met de naam 'By 't Blauw-huys'. Johanna Wasteliers trok na de bruiloft bij hem in. In 1660 kreeg Johannes de beschikking over een eigen drukpers,¹ die waarschijnlijk door Johanna zal zijn gefinancierd. Begin 1661 verhuisde het echtpaar naar een Alocatie aan de Dam, waar het fraaie pand met de naam 'In de Boeck-winkel' werd betrokken. Vrijwel zeker maakte Johanna ook deze stap financieel mogelijk.

Zijn handel en wandel

Johannes begon goed. In 1660 verschenen bij hem drie werken, in 1661 vijf mogelijk zelfs zeven,² en in 1662 twee, waaronder de bundel *Cupidoos lust-hof* waarvan hijzelf de bloemlezer was. In 1663 bracht hij vier werken uit waaronder *Apolloos minne-sangen*, die hij eveneens zelf samenstelde en *Kersangh* van zijn aangetrouwde neef Arnold Moonen (1644-1711).

Gravure op de titelpagina van L. van Zantens Spiegel der gedenckweerdigste wonderen (UBA OK 62-7609)

¹ *Oprechte Haerlemsche Courant* #6600525, 1.

² Die twee andere werken zijn *De soete vryagie van monsr. Gabriel de Lalande* [...] en het treurspel *De rampsalige min* dl. 1 en 2 (zie Bauke Hekman: *De affaire De Lalande-Lestevenon* (2010)).

De sterkste periode beleefde hij van 1662 tot 1669 waarin hij de belangrijkste drukker-uitgever was van het werk van Jan Neuye (1640-1706) en van Willem Godschalck van Focquenbroch (1640-1668).

Vanaf 1669-1670 ging het mis met hem. Hij joeg het kunstgenootschap *Nil volentibus arduum*, waarvoor hij in eerste instantie tot tevredenheid werkte, tegen zich in het harnas toen hij enkele pamfletten uitgaf van labadistische signatuur en op de titelpagina van de *Astrate* (1670) van Dirk Buysero hetzelfde *Nil*-vignet gebruikte als op de titelpagina van het eerder bij hem verschenen *De gelyke tweelingen*. Buysero was geen lid van *Nil volentibus arduum*, terwijl het gebruik van het *Nil*-vignet, dat als kwaliteitsmerk van *Nil* dienst deed, dat wel suggereerde.³ Zijn druk- en uitgeverswerk kwam stil te liggen, maar niet door deze blunders.

Op maandag 20 april 1671 trad Van den Bergh voor de laatste maal als boekverkoper op toen hij 'In de Boeck-winckel' een boekenveiling hield van "een partye uytsteekende nieuwe gebonden en ongebonden boecken, in verscheyde faculteyten [=disciplines] en talen, doch meest Nederduytsche boecken, alles wel geconditioneert."⁴

Waardoor raakte Johannes van den Bergh in de problemen en aan lager wal? Enkele auteurs, onder wie ikzelf, hebben zich lange tijd verloren in speculaties daaromtrent. In het Stadsarchief van Amsterdam vond ik recentelijk het antwoord op die vraag.

Op 27 juni 1674 verschenen Johannes van den Bergh en Johanna Wasteliers voor notaris Abraham van den Ende te Amsterdam. Daar wilde Johanna een einde maken aan het kwaadaardige en liederlijke gedrag van haar man. Jarenlang kwam hij immers dagelijks bij nacht en ontij laddersat thuis. Dan tierde en raasde hij tegen haar, molesteerde haar en bedreigde haar regelmatig met de dood. Zijn overmatige drankgebruik zorgde voor grote schulden. Johanna wil via de notaris bereiken dat Johannes zijn leven gaat beteren. Zij is niet haatdragend en wil met een schone lei beginnen. Beiden beloven alles te vergeten en te vergeven. Johannes belooft Johanna weer te respecteren en in harmonie en deugdzaamheid met haar te leven, zich als een fatsoenlijk man te gedragen en te trachten werk te vinden om in hun onderhoud te kunnen voorzien. Ze komen overeen dat alle gelden en goederen die Johanna van haar in 1671 overleden moeder Barbara Moonen heeft geërfd, uitsluitend door haar zullen worden beheerd en aangewend.⁵

Op 28 januari 1676 verklaart een twaalftal volwassen getuigen onder ede, op verzoek van Johanna Wasteliers, in drie opeenvolgende sessies ten overstaan van notaris Adriaen Lock te Amsterdam, hoe Johannes van den Bergh zich jarenlang zeer ernstig heeft misdragen. Ze verklaren: "[...] dat de voornoemde Joannes vanden Berch eenige jaeren herwaerts hem tot een quaet ongeregelt en goddeloos leven begeven heeft, loopende dagelijcs in herbergen drincken en klincken, comende bij avont en ontijden thuijs, makende alsdan vele moeyten woorden en questien tegens de requestrante sijne huijsvrouw, dreijgende haer te slaen en het leven te benemen [...], dat oock deselve Joannes vanden Berch hem soodanich gecompoteert [= gedragen] heeft dat hij al sijn neeringe en welvaert verlooren heeft, en in veele schulden is vervallen [...]," waardoor Johanna onder grote druk is komen te staan en in armoede moet leven.⁶

---

³ Zie: Karel Bostoen. 'Over de editeur van Focquenbrochs *Min in't Lazarus-huys* (1674). In: *Fumus, Mededelingen van de stichting Willem Godschalck van Focquenbroch* 6 (2008) p. 7-8.

⁴ *Oprechte Haerlemsche Courant* #6710414,3.

⁵ Akte notaris Abraham van den Ende d.d. 27 juni 1674 (SAA 5075-3669, 248r/v).

⁶ Akte notaris Adriaen Lock d.d. 28 januari 1676 (SAA 5075-2249 p. 219-220).

Uit de getuigenis van Femmetge Barents, dienstmeisje van de heer Abraham van Swieten, blijkt dat Johannes en Johanna uit armoede in 1674 hebben gewoond in het achterhuis van de woning van de heer Van Swieten op de hoek Keizersgracht-Berenstraat. Dat Johannes zich daar zodanig misdroeg dat Johanna uit angst regelmatig de heer Van Swieten te hulp riep. Dat de herbergiers Johanna dagelijks kwamen manen Johannes' schulden te voldoen. Dat de heer Van Swieten, alleen om van de dagelijkse overlast verlost te zijn, het echtpaar had verzocht zijn huis te verlaten met de conditie dat hij hun dan de achterstallige huurcenten zou kwijtschelden.⁷

In de laatste sessie van 28 januari 1676 verklaren Geertruijd Maijers en Barentje Cremerts dat zij sedert het overlijden van Barbara Moonen in februari 1671 als dienstmeisjes bij Johanna hebben gewoond en gediend en daar hebben meegemaakt hoe Johannes van den Bergh dagelijks zijn huis en winkel – het echtpaar woonde toen nog aan de Dam – verliet, zich in diverse herbergen bezatte, bij nacht en ontij stomdronken thuiskwam en dan tegen Johanna begon te tieren en te razen, waarbij hij haar zeer kwalijk en onchristelijk bejegende. Verder verklaarde Geertruijd Maijers dat in april 1674 de crediteuren Johannes dringend hebben gemaand zijn schulden te betalen, daar zij anders beslag zouden leggen op zijn bezittingen. Toen Johannes daarop dreigde Johanna te vermoorden als zij hem geen geld gaf om de crediteuren te betalen, ontvluchtte zij doodsbang haar huis en nam haar intrek bij een van haar vrienden.⁸

Op 1 februari 1676 verklaren de drie ongehuwde gezusters De Kruijf dat Johannes en Johanna in mei 1675 in hun achterhuis in de Hartenstraat zijn komen wonen. Dat Johannes het achterhuis slecht onderhield, elke dag op sjouw was, bij nacht en ontij thuiskwam en met zijn geraas en getier tegen Johanna veel overlast veroorzaakte. Dat Johanna op zekere morgen Magdalena Kruijf had uitgenodigd om haar gescheurde kleren te tonen en de ravage die Johannes de nacht ervoor met zijn zatte kop had aangericht.⁹

Op 13 maart 1676 verklaren Johannes en Johanna voor notaris Theodorus Rohart, dat ze zijn overeengekomen voorlopig te scheiden van tafel, bed, woning en goederen. Dat in de toekomst de een geen schulden mag maken ten laste van de ander. Dat Johanna alle goederen, effecten en aandelen die ze gezamenlijk hebben en de middelen die zij dankzij de erfenis van haar moeder Barbara Moonen heeft verkregen, mag behouden zonder dat Johannes daar in de toekomst aanspraak op kan maken. Dat Johanna alle schulden tot het notarieel bepaalde bedrag van fl. 7097,- zal dragen en betalen. Dat alle overige niet gespecificeerde schulden en de schulden die Johanna onbekend zijn, ten laste van Johannes komen.¹⁰

Op 7 oktober 1680 compareerde Johanna Wasteliers voor notaris Adriaen Lock om haar finale testament op te laten maken. Zij wordt daarin aangeduid als “gesepareerde huisvrouw van Joannes van den Berch”. Zij was ziek maar helder van geest en tot spreken in staat. Alle voorgaande testamentaire akten ter zake worden ongeldig verklaard. Zij vermaakt haar bezittingen aan haar broer en zus en hun kinderen. Voor Johannes van den Bergh reserveert zij een bedrag van fl. 150,-. De executeurs moeten daar een ‘kleed’ en mantel voor Johannes van kopen en wat hij verder nog nodig heeft om netjes gekleed te gaan op haar begrafenis, waarvoor hij zal worden uitgenodigd. Hij

---

⁷ Akte notaris Adriaen Lock d.d. 28 januari 1676 (SAA 5075-2249 p. 221-222).

⁸ Akte notaris Adriaen Lock d.d. 28 januari 1676 (SAA 5075-2249 p. 223-224).

⁹ Akte notaris Adriaen Lock d.d. 1 februari 1676 (SAA 5075-2249 p. 250-251).

¹⁰ Akte notaris Theodorus Rohart d.d. 13 maart 1676 (SAA 5020-17 fol. 150v).

wordt verplicht om als eerste achter haar lijk te volgen.¹¹ Of Johannes aan haar wens heeft voldaan, is onbekend. Johanna overleed kinderloos; zij werd op 30 oktober 1680 begraven op het sinds 1620 bestaande kerkhof van de Westerkerk.¹²

Gezicht op het Leidsche Kerkhof
(Collectie Stadsarchief van Amsterdam: tekeningen en prenten)

Het lijkt een vreemde actie van Johanna om Johannes als eerste van de stoet achter zich aan te krijgen om haar naar het kerkhof te begeleiden. Ik ben ervan overtuigd dat zij te oprecht en gelovig was om hem een streek te leveren. Zij wilde mogelijk het *decorum* bewaren en zich verzekeren van zijn aanwezigheid op haar begrafenis, of ze wilde hem – ondanks alles – toch graag vlak bij zich op haar laatste tocht.

Zijn einde

Sedert medio maart 1676 woonden Johannes en Johanna niet meer onder hetzelfde dak. Johanna had haar intrek genomen in het winkelpand met het uithangbord 'In de Kerck-postil' in de Kalverstraat bij de Sint Luciënsteeg, waarin zij een boekhandel was begonnen. Johannes die volledig aan lager wal was geraakt, trok zeer waarschijnlijk al in 1676 in bij zijn zuster Maria van den Bergh. Die woonde in het ouderlijk huis op het Singel bij de Oude Spiegelstraat. Vanuit dit huis werd Johannes op 28 december 1690 begraven op het Heiligewegs- en Leidsche Kerkhof,¹³ dat sinds 1664 in gebruik was.

Wat ertoe heeft geleid dat Johannes van den Bergh zo is ontspoord, blijft ongewis. Voelde hij zich minderwaardig aan de bemiddelde en beschaafde Johanna van wie hij financieel volledig afhankelijk was? Was hij gefrustreerd door het uitblijven van een zwangerschap en de niet aflatende toespelingen op zijn impotentie? Of was hij gewoon een zwakke broeder zonder ruggengraat, die verslaafd raakte aan de alcohol? Wellicht zullen we de werkelijke oorzaak van zijn neergang nooit leren kennen.

Literatuur

Archivalia Stadsarchief van Amsterdam

5004 Archief van de weeskamers; begraafregisters.

5020 Archief van burgemeesters; privilegeboeken en keurboeken.

Inv.nr 17 Theodorus Rohart akte d.d. 13 maart 1676.

5075 Archief van notarissen ter standplaats Amsterdam.

Inv.nr. 3669 Abraham van den Ende akte d.d. 27 juni 1674.

Inv.nr. 2249 Adriaen Lock akte d.d. 28 januari 1676.

Inv.nr. 2249 Adriaen Lock akte d.d. 1 februari 1676.

Inv.nr. 2185 Adriaen Lock akte d.d. 7 oktober 1680.

¹¹ Akte notaris Adriaen Lock d.d. 7 oktober 1680 (SAA 5075-2185 p. 153-156).

¹² SAA dtb 30 oktober 1680 (1102-90-91).

¹³ SAA dtb 1690 (1229-100).

Overige bronnen

Bostoën, Karel. 'Over de editeur van Focquenbrochs *Min in't Lazarus-huys* (1674). In: *Fumus* 6 (2008), p. 1-18.

Hekman, Bauke. *De affaire De Lalande Lestevenon. Feit en fictie over een spraakmakend schandaal in het zeventiende-eeuwse Amsterdam*. Leiden, 2010. Diss. Leiden.

Oprechte Haerlemsche Courant (1660, 1671).

De ENEAS van VIRGILIUS in zyn Zondags Pak: *Pieter Langendijk prijst de boertige Focquenbroch*

FRANS WETZELS

Een tijdje geleden ging ik in mijn oude studieboeken en naslagwerken op zoek naar W.G. van Focquenbroch en zijn *Aeneas, van Virgilius in sijn Sondaeghs-pack*. De vaak geraadpleegde *Historische schets van de Nederlandse Letterkunde*¹ liet me toen in de steek. Er wordt daarin met geen woord gerept van meester Fock, maar wel van de Haagse dichter Jacob Westerbaen. Dan maar verder speuren of het handboek van Gerard Knuvelder² meer te melden heeft, en ja hoor het tweede deel geeft in een drietal pagina's informatie over de medicus-dichter en diens burleske 'de Aeneas in sijn Sondaegs-pack'. Knuvelder merkt op dat Focquenbroch de Fransman Scarron navolgde en *Le Virgile travesti* bewerkte, en dat de travestieën zeer in de smaak vielen bij het toenmalige publiek 'blijkens de acht herdrukken van Focquenbrochs werken'. Tot slot wijst hij op verwante auteurs als Aernout van Overbeke en de medicus Salomon van Rusting. Weinig opzienbarend anno 2013. Gelukkig had ik meer succes met een oud maar nog niet versleten lexicon, namelijk het *Letterkundig woordenboek van Noord en Zuid* van K. ter Laan.³ Via het trefwoord *Aeneïs* belandde ik bij Pieter Langendijk, die een travestie onder de titel *De Eneas van Virgilius in zyn Zondags Pak* had geschreven. Dat laatste was volkomen nieuw voor mij en ik had dat allerm minst verwacht. De dichter Rutger Kopland heeft volkomen gelijk: "Wie wat vindt heeft slecht gezocht."

Natuurlijk neem je dan de biografie *Pieter Langendijk*, het proefschrift van Kees Smit, ter hand om dat te controleren.⁴ Vijf pagina's wijdt hij aan *De Eneas van Virgilius in zyn Zondags Pak*, dat in 1715 anoniem verschenen is in Amsterdam bij Hendrik van de Gaete, boekverkoper op de hoek van de Vijgendam en de Warmoesstraat.⁵ In 1721 werd het in deel 1 van *De Gedichten van Pieter Langendyk* opgenomen en bij de Wed. van B. Visscher te Amsterdam uitgegeven.⁶ De travestie is in 1742 afzonderlijk uitgegeven met de naam van Langendijk op het titelblad, maar zonder de naam van de drukker en de plaats van uitgave.

Een aardige anecdote over de totstandkoming van deze burleske *Eneas* – Kees Smit verwijst ernaar evenals C. Meijer (de eerste biograaf van Pieter Langendijk) – is te vinden in een levensbeschrijving die Langendijks vrienden opstelden. G.A. van Es voegde die beschrijving, getiteld *Leeven van Pieter Langendyk*, toe aan zijn uitgave van de *Spiegel der Vaderlandsche Kooplieden*.⁷ Tijdens een bijeenkomst besloten Langendijk en zijn vrienden om samen het werk te voltooien "welk door den boertigen *Fockenbroch* was ondernomen". Deze had de twee eerste boeken (=

¹ C.G.N. de Vooy en G. Stuiveling: *Historische schets van de Nederlandse letterkunde*, Groningen/Djakarta, 1955, 23ste druk.

² Gerard Knuvelder: *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde*, tweede deel, 's-Hertogenbosch, 1958, p. 317-319.

³ K. ter Laan: *Letterkundig woordenboek van Noord en Zuid*, Den Haag/Djakarta, (1952), tweede druk.

⁴ Kees Smit: *Pieter Langendijk*, Hilversum, 2000, p. 117-121.

⁵ *De Eneas van Virgilius in zyn zondags pak*, Amsterdam, 1715. Signatuur KB Den Haag: KW 853 E 400.

⁶ *De gedichten van Pieter Langendyk*, Amsterdam, 1721. Signatuur UB Leiden: 1198 B 9-12. De tweede druk, Haarlem, 1751-1760. Signatuur KB Den Haag: 759 D 25.

⁷ Pieter Langendijk: *Spiegel der Vaderlandsche Kooplieden. Waar agter gevoegd is het Leeven van den Dichter*. Met inleiding en aantekeningen van G.A. van Es, Zutphen, 1979.

onderdelen) van de *Eneas* van Virgilius in “boertig rym naargevolgd, en ’t werk laten steeken”.⁸ De letterkundige vrienden togen aan het werk; ieder zou een boek, dat hij toegewezen kreeg, vertalen en kluchtig berijmen. Alleen Langendijk bracht zijn taak tot een goed einde. De anderen zochten naar uitvluchten: de stof was niet geschikt voor ‘boerterij’ en Langendijk had het met het vierde boek gelukkig getroffen. Om zijn kunstbroeders te overtuigen dat het hun schortte aan bekwaamheid en dat het niet aan de stof lag, bracht hij op de volgende bijeenkomst een groot deel mee van het derde boek, dat hij op dezelfde manier berijmd had. De afloop laat zich makkelijk raden: “doch het geheele boek onvoltooid blyvende, is dit gedeelte ongedrukt gebleeven”.

De korte inhoud van het vierde boek

Als voorafje trakteert Langendijk ons op de korte inhoud van de ongelukkige liefdesrelatie tussen koningin Dido en de Trojaanse held Eneas. In de samenvatting van die droevige geschiedenis gebruikt de dichter de klassieke alexandrijn, de verslengte is langer dan in de rest van het gedicht, maar hij hanteert wel hetzelfde rijmschema en de afwisseling van vrouwelijk en mannelijk rijm.

*Naa dat Eneas aan Karthagoos koninginne,
Omstandig heeft verhaald ’t verderf van Priaams land;
Verlieft zy op den held, en, brandende van minne,
Leeft met haar zuster raad, en ’t offeringewand;
Past op haar eer noch faam, als ze op de jacht gereeden,
Vereenigt met den vorst, dien fluks Merkuur belast
Te vluchten: dies hy doof voor traanen en gebeden,
In zee bruischt met zyn’ vloot. De droeve Dido tast
Naa ’t zwaerd, doorsteekt haar borst, vervloekt de snô Dardaanen,
Daar ze op haar lykhout sterft, en laat Karthage in traanen.*

Die tekst is voor de huidige lezer wellicht moeilijk te volgen. Die lezer dient te weten dat met *Priaams land* het land van Priamus, de laatste koning van Troje bedoeld wordt en dat de *Dardaanen*, de nakomelingen van Dardanus, de stamvader van de Trojanen, waren. *Leeft met haar zuster raad, en ’t offeringewand*; betekent: overlegt met haar zuster, en ze onderzoekt de ingewanden van het offerdier. Iets lastiger is de bijzin, die bij (Eneas) *den vorst* (r. 6) hoort, daarin is het betrekkelijk voornaamwoord dien niet het onderwerp bij belast maar Merkuur, hij gelast de vorst onmiddellijk te vluchten. Tot slot het merkwaardige *lykhout*; dat is de brandstapel waarop Dido zich met een zwaard doorsteekt en sterft.

Dit klassieke begin wordt gevolgd door een boertig verhaal, waarin de auctoriale verteller vrouw Dido een sloof noemt en Eneas een kaerel. De korte versvorm van 4 jamben is dezelfde als bij Focquenbroch en Ulaeus in hun bewerking van *De Aeneas, van Virgilius in zijn Sondaeghs-pack*, respectievelijk het eerste en tweede boek. Ter vergelijking geef ik hier de openingsverzen van Langendijk en die van de prozavertaling van Vondel uit 1646.

---

⁸ Langendijk en zijn vrienden wisten niet dat Johannes Ulaeus de auteur was van *De Aeneas van Virgilius. In zijn Sondaeghs-pack. Tweede Boeck*. Zie o.a. B. de Ligt hierover in: *Spiegel der Letteren* (1962-1963), p. 50-56.

Vrouw Dido kon van angst niet slaapen,
 De sloof was door de min gewond,
 Zy lag, helaas! in 't bed te gaapen
 En geeuwen, tot den morgenstond.
 Dan schoot haar eens 's mans deugd te binne,
 En wat een kaerel dat hy was,
 Hoe hy van oorlog en van minne,
 Puur of hy 't uit een boekje las,
 Heel aartig op de maat kon spreken.
 Hy kalde van geen leur of zeur;
 Neen, hy had alles zelf gekeeken,
 En wist het daarom deur en deur.
 De nacht is naauwelyks vertrokken,
 Of Dido, moê van al 't gewoel,
 Trekt haar japon aan met haar' rokken,
 En zet zig in een leuningstoel;
 Waar op zy dus begint te praaten
 Tot haar Maseur, die Anna hiet:
 Ach! Antje zus, ik kan niet laten
 Te vraagen, wat dit tog bediedt,
 Dat ik, och laci! en och harmen!

Maer de Koningin nu al een poos
 zwaerlijck van minne gewont,
 voedde vast die wonde in haer
 harte, en quijnde heimelijck aen
 een brandende minnekoorts:
 t'elckemale schoten haer des mans
 menighvuldige deughden, en
 menighvuldige eere, by zijn volck
 ingeleit, in den zin: zijn wezen en
 verhael staen in haer harte geplant,
 en zy kan van bekommeringe niet
 slapen. 's Anderen daeghs, toen de
 dagh aenbrack, het bedaeude kleet
 des duisteren nachts van den hemel
 schoof, en de lamp der zonne het
 aertrijck toelichtte, sprackze
 qualijck beraden, hare zuster, waer
 mede zy wel overeen droegh, aldus
 aen: Anne zuster, wat beduidt dit,
 dat ick legh en mael, en van
 ontsteltenisse niet rusten kan?

Het eerste dat opvalt is het verschil in taalregister: de boertige toon bij Langendijk en de verheven toon bij Vondel. Beiden volgen wel het origineel, maar bij de een is het een getrouwe vertaling in proza, bij de ander een vrije berijming, een creatieve imitatio. Soms voegt Langendijk elementen toe zoals het spreken van Eneas op de maat, en het aantrekken van japon en rokken door Dido, die in de leunstoel gaat zitten. De uitroepen *Ach! Och laci en och harmen* keren diverse malen in de travestie terug. Langendijk gebruikt soms dubbelrijm zoals in *leur of zeur* en *deur en deur* maar het gebruik van vreemde talen komt veel vaker voor: Maseur, kanalje, je suis vot serviteur Monsieur, Probatum est, ex temporé, Pots tauzend.

Loflied op Focquenbroch

Uit de reeds eerder vermelde biografie het *Leeven van Pieter Langendyk* bleek al dat Langendijk en zijn vrienden respect hadden voor 'den boertigen Fockenbroch' en dat ze de *Eneas* op zijn trant wilden berijmen. De enige die daarin uitstekend slaagde, was Pieter Langendijk. Zijn burleske laat zich nu nog prettig lezen, al komt een enkel woord ons vreemd voor of zijn de verwijzingen naar achttiende-eeuwse toestanden nogal duister. Om dat te verduidelijken citeer ik een passage uit Langendijk en uit Vondel. Halverwege de travestie laat de auctoriale ik-verteller Merkuur even rusten op de hoge berg Atlas om een pijpje op te steken om zijn routeboek (kaartboekje) te raadplegen.

Langendijk in 1721

Fluks zag hy de Afrikaansche stranden,
Daar meester Fok begraaven leit.
nam een pypje in zyne tanden,
En smookte met eerbiedigheid
Ter eeren van dien grooten Dichter:
Gelyk ik heden voor dien sant,
Dien geestverquikker, vreugdestichter,
Een lekker pypje steek in brand.
Hy heeft zyn pyp pas uitgeblaazen,
Of neemt zyn naars weêr in zyn' arm,
En strykt heel zagtjes, zonder raazen;
Ten berg af, want 't is daar niet warm,
En zweeft met uitgespreide pennen
Langs strand, gelyk een ojevaar,
Tot hy het land kan onderkennen,
En wordt Karthagoos hof gewaar.

Vondels berijming 1660

Hy ziet in zijne vlucht den top en hooge lenden Hy
Van harden Atlas, die den hemel, en het wenden
Der starren, ondersteut met zijn verheve kruin.
Het hoofd van Atlas, ruigh van pijnbosch, steil
en schuin,
Doorgaens met mist bedeckt, en donckre
regenvlaegen,
Wort nacht en dagh gebeuckt van storm, en
donderslagen,
[...]
Hier hing de vlieger op zijn pennen, en
aenschoude
't Omleggende gewest, toen streeck hy van om
hoogh
Voorover met al 't lijf naer 't water toe, en vloogh
Gelijck een vogel, die, langs 't vischrijck strant...

Langendijk heeft de rustpauze van Merkuur ingelast om de lof van Meester Fok te zingen, die grote dichter, die 'sant' en geestverkwikker en vreugdestichter. Bij Virgilius en Vondel zweeft de boodschapper der goden boven het Atlasgebergte.⁹ Merkuur en de dichter Langendijk roken ter ere van de grote dichter Focquenbroch een pijpje. In deze travestie smookt niet alleen Merkuur een pijpje, maar ook de stratenmakers in Carthago die over de liefde zitten te kakelen bij het dampen van een pijp tabak. Dido verzoekt de wraakgodinnen om Eneas te straffen met tandpijn en podagra, en mocht hij een pijp willen opsteken dan moet er geen vuur (kooltje of tondel) zijn om de tabak in brand te steken. Eneas wenst ze als Tantaluskwelling toe dat hij nooit meer een pijp tussen zijn tanden zal krijgen. Op het vignet van de uitgave uit 1715 heeft de graveur Jan Wandelaar een ventje (Cupido?) getekend met een lange pijp in de mond, die tegen een wereldbol rust waarop de befaamde regel *Fumus Gloria Mundi* gegraveerd staat.

Het vignet van Jan Wandelaar voor de anonieme uitgave van 1715, exemplar UIB Leiden: 1094 D 2:2.

⁹ *De werken van Vondel*, Amsterdam, 1932, deel 6, p. 564: 'De Cyllener (=Merkuur), een poos stil op zijn wiecken hangende, streeck hier eerst.'

Lof voor Langendijk en voor Focquenbroch

In de *Maandelyke uittreksels, of de Boekzaal der Geleerde Wereld* van juli 1715 wordt de anonieme uitgave van *De Eneas van Virgilius in zyn Zondags Pak. Vierde Boek.* (in octavo, 51 bladzijden) gunstig besproken. De anonieme recensent vindt dat de vermaarde, snaakachtige Scarron de grappigste was onder alle Franse burleske dichters. Vervolgens merkt hij op dat onze Fokkenbrog (sic) hem dapper navolgde – “hij veterde hem braaf na” – zo hij hem zelfs niet overtrof! Anderen zoals Aernout van Overbeke en Salomon van Rusting probeerden dat ook wel, maar dat waren “dwergen in vergelykinge van dien Reus.” Daaruit blijkt zonneklaar de faam die W.G. van Focquenbroch toen nog genoot.

Vervolgens citeert de recensent twee passages om aan te tonen dat de anonieme berijmer van het vierde boek van de *Eneas* zijn vak verstond. Het eerste voorbeeld vind ik uitstekend gekozen en toont de kunst van de grote meester. Wat hij hier van de Faam en het gerucht beweert, wordt “door de dagelyksche ondervinding bewaarheid”. Tot de lezer zegt de recensent: “Luister eens.”

*De Faam is aanstonts voort gevlogen,
Door d'omgeleegen Steden heen.
Dat dier mengt waarheid met de loogen,
Gelyk als hutspot onder een.
't Is bly, wanneer 't iets komt te vooren
Van groot en klein, in dorp of stad.
't Heeft duizent oogen, duizent ooren
En duizent bellen aan het g...*

Kennelijk was het in 1715 nog onbehoorlijk om in een recensie het woord ‘gat’ te gebruiken, maar Langendijk gebruikt het wel degelijk in zijn beschrijving van de Faam, die hofgodin der klappeien. Zij heeft duizend bellen aan haar gat, “En daar en boven duizend monden; Het vliegt en snort by dag en nacht. 't Is nimmermeer in slaap bevonden, En speelt voor 's waerelds ratelwacht.” Uit die paar geciteerde regels uit dat werkje kon de lezer duidelijk genoeg opmaken dat het “klugtig genoeg opgesteld” was.

In de bespreking van de bundel *De Gedichten van Pieter Langendyk*, deel 1, kon men in de *Boekzaal der Geleerde Wereld* van 1721 op pagina 576 lezen dat Langendijk het vierde boek der *Eneade* boertig op rijm had gebracht: “De Lezer zal moeten bekennen, dat onze Dichter in dit stuk Meester Fok van zoo naby volgt dat hy hem op de hielen treedt.” Vele jaren later was men minder enthousiast over dergelijke travestieën en in 1779 wees Cornelis van Engelen, emeritus-predikant, de ‘grollen’ van Focquenbroch af. Kennelijk was de smaak der natie veranderd, want Van Engelen had met zijn antwoord op de vraag “Welke zijn de algemeene oogmerken, die een dichter moet bedoelen?” de eerste prijs – een gouden medaille – gewonnen bij de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde.

Hausse in Virgilius-vertalingen

Het vertalen en berijmen van het werk van Virgilius was zeer populair in de periode van 1650 tot 1670; W.A.P. Smit noemt het een hausse.¹⁰ Niet alleen Joost van den Vondel vertaalde het epos dat

---

¹⁰ W.A.P. Smit: *Kalliope in de Nederlanden*, Assen, (1975-1983), p. 594. Hij vermeldt naast Vondel, o.a. Jacob Westerbaen en Matthijs van de Merwede.

de heldendaden van Eneas bezingt, ook Jacob Westerbaen, de Haagse dichter en stichter van het landgoed Ockenburgh, berijmde in 1655 de trieste geschiedenis van Eneas en Dido met als titel *De verliefde Dido. Het vierde Boeck des Aeneis in Nederduytsche rijmen*. Daarin luidt de klacht van Anna bij Dido's zieltogende lichaam:

Haer suster, hallif dood, quam haestigh aen geloopen
En klopt sich voor de borst en krabt haer wangen oopen,
En roeptse met haer naem die leyt en adem-toogt:
O suster, was het dit waerom gy my bedroogt?
Lagh het op dese moer en wierd my dit beschooren
Door auters en door hout en offer-vier, te vooren
Door uwe last bereydt? ay my, verlaeten vrouw!

Eerder, al in 1643, had Matthijs van de Merwede hetzelfde boek berijmd, dat hij toevoegde aan zijn bundel *Uyt-heemsen Oorlog, ofte Roomse Min- triomfen* (1651). Zijn beschrijving van de dood van Dido en de komst van Iris, door godin Juno naar de aarde gezonden, klinkt als volgt:

Soo quam dan *Iris*, met sijn waterige vlucht,
En dusend-verwig kleet sig thoonen in de lucht,
En heeft, om leeg gedaeld, haer tuyten af-gesneden,
En gansch'lijk losgemaekt, haer stervens wrange leden,
De leste kouw genaekt, de hitte neemt de vlucht,
Het leven vliegt daer heen en mengt sig in de lucht.

Beide dichters beschrijven het levenseinde van Dido in alexandrijnen en met hetzelfde rijmschema. Westerbaen stelt de huidige lezer voor een probleem met de uitdrukking: op dese moer liggen. Volgens het *WNT* betekent de verouderde uitdrukking 'op eene moer liggen' op zulk een grondslag liggen. Anna ziet in dat zij door Dido bedrogen is en vraagt haar: "Lagh het op dese moer" Stak die vuiligheid erachter?

Bij Van de Merwede valt op dat hij twee keer het rijmpaar vlucht / lucht gebruikt, en zijn woordkeuze: *dusend*, *om leeg* en *leste*. Hollands dialect? Als Iris de haarvlechten (tuyten) van Dido afsnijdt, verstijven de ledematen en wordt het lichaam koud en vliegt de levensgeest heen.

Hoe heeft Langendijk de klacht van Anna en de dood van Dido verwoord? Kan dit wel op een burleske wijze? Niets is onmogelijk voor hen die willen.

Zy riep: dorst gy my dus bedriegen,
Maseur, wel foei 't is geen fatzoen,
Uw eige zuster voor te liegen.
Hoe kon ik zulk een' zaak vermoên,
Van 't vier, die houtmyt en de altaaren?
Hoe klaag ik best, helaas! myn nood?
Och! waarom mogt ik ook niet vaaren
Met u gelyk in Charons boot?

[...]
 Dus komt deeze Iris dan na wensch
 Gevloogen op oranje wieken,
 Bemaalt met alderhande kleur, [bemaalt = beschilderd]
 Die puur als klinkklaare amber rieken;
 Gemengt met eenen muskusgeur;
 En boven Didoos hoofd gevloogen,
 Roept ze uit: dees haairvlecht wyde ik tans
 Aan Pluto, en ik geef 't vermoogen
 Dat nu de geest uit 't lichaam dans'.
 Toen sneed ze Didoos blonde lokken
 Van 't hoofd; straks wierd het lichaam styf; [straks = onmiddellijk, terstond]
 Haar geest ging aanstonds henen fokken,
 En Antje zus behield het lyf.

Dido's droevig levenseinde inspireerde Cornelis Troost tot een tekening die later door Fokke Simons gebruikt zou worden voor een ets – als affiche? – voor het treurspel *Didoos doodt*, waarvan de opvoering op 1 januari 1758 zou plaatsvinden [zie het aanplakbiljet links tegen de muur van de trap]. Op de stapel hout ligt Dido te sterven en op de voorgrond ligt haar zus Anna in zwijm, die men met een reukflesje bij kennis probeert te brengen. Enkele saillante details: Dido houdt een trouwbelofte in de hand; haar tas en sleutels hangen keurig aan de stoel; op de achtergrond: Eneas' vloot; Cupido pist het vuur uit, Dido's levensdraad wordt doorgeknipt en niet haar vlechten.

De faam van Focquenbroch in de achttiende eeuw

Dat Focquenbroch in 1715 nog bekend was in literatuurlievend Nederland verbaast mij nauwelijks. In een lofdicht op *Demokriets en Herakliets Brabandsche Voyagie* meent Jan van Hoogstraten dat in Weyerman Meester Fok is herboren, die 'met al zijn geuren de Jeugt [kon] verrukken met zijn zang'.¹¹ Dat zijn geest in 1781 nog tot leven komt in een pamflet dat de slag bij Doggersbank van 5 augustus van dat jaar tot onderwerp heeft,¹² lijkt mij wel opvallend. Het relaas draagt de lange titel *De geest van W.G. Focquenbroch, Zingende in een vrolyke en aangenaame melody. De Hollandsche zee-helden in het zondags pak, of de vluggende Engelschen in het hembd*.¹³ Met die verwijzing naar de helden in het zondags pak maakt de pamflettist duidelijk dat hij Focquenbrochs *Aeneas* gelezen heeft!

Voor de revival van Focquenbroch verwijst men vaak naar de bloemlezing van W.F. Hermans uit 1946. Misschien hebben de opvoeringen van de *Min in 't Lazarus-huys* daar ook toe bijgedragen. In een van de schoolboeken waarmee ik mijn leerlingen lastig viel, of misschien wel hun interesse voor de Nederlandse literatuur wekte, las ik dat Focquenbrochs blijspel de *Min in 't Lazarus-huys* 'de laatste jaren' (tussen 1956 en 1960 *F.W.*) enige malen met groot succes is

¹¹ J(an) v(an) H(oogstraten): Lofdicht 'Aan den auteur' in: *Demokriets en Herakliets Brabandsche Voyagie*, door Jacob Campo Weyerman, [1727], p. 144. Signatuur KB Den Haag: KW 1756 F 20.

¹² Over de slag bij Doggersbank op zondag 5 augustus 1781 schreef o.a. G.T. Haneveld. 'Medische aspecten van de Slag bij Doggersbank.' In: *Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek*, 1982, p. 78-88.

¹³ Het pamflet in octavo bevindt zich in de K.B. onder signatuur KW Pfl 19604. Op de kaft vermeldt de drukker dat het 'alôm in de boekwinkels voor 4 stuivers te bekomen' is.

opgevoerd. Ornée en Wijngaards de samenstellers van dat letterkundig schoolboek,¹⁴ besluiten de alinea's over die zeer uitzonderlijke figuur – dat zijn hun woorden – met een prachtige zin, die ik volledig kan onderschrijven: “Meester Fock bleek na drie eeuwen opeens nog modern te zijn.” Gelukkig had ik dat boekje nooit weggegooid; het bewees maar weer eens zijn nut en grote waarde. Alle dingen van waarde zijn weerloos.

---

¹⁴ W.A. Ornée en N.C.H. Wijngaards: *Letterkundig kontakt*, Zutphen, 1970, zesde druk, p. 72-73.

‘Nogthans hedendaagsch weinig geacht’: Johannes Grabner over Focquenbroch in 1792

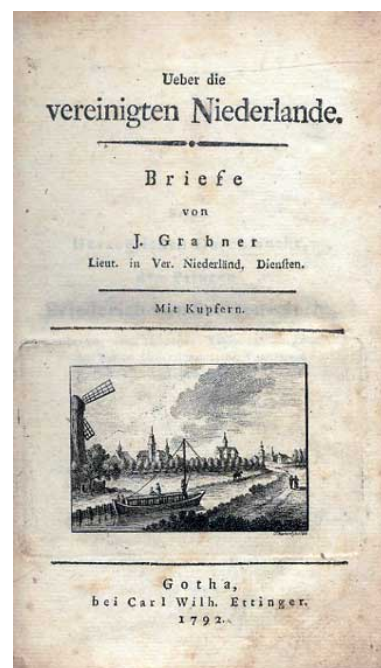
PETER ALTENA

In 1792 verscheen, zowel in het Duits als het Nederlands, een brievenboek ‘over de Vereenigde Nederlanden’. De schrijver ervan was een zekere J. Grabner, Duits luitenant in Nederlandse dienst, en hij besprak tal van aspecten van het Nederlandse culturele leven. Veel aandacht schonk hij daarbij aan het literaire leven, in zijn negentiende brief stond hij stil bij het werk van Focquenbroch.

De oorspronkelijke uitgave, verschenen in Gotha bij Carl. Wilh. Ettinger, was getiteld *Ueber die vereinigten Niederlande*. Op de titelpagina werd Grabner aangeduid als ‘Lieut. in Ver. Niederländ. Diensten’. Een trekschuit op de titelpagina verplaatste de lezer onweerstaanbaar naar de Nederlanden. Het boek was opgedragen aan ‘Prins Friederich von Sachsen-Gotha’.¹ Deze Friederich was “Obersten eines Infanterie-Regiments, im Dienst der Herren Generalstaaten der Vereinigten Niederlande”. In hetzelfde jaar publiceerde uitgeverij Adriaan Loosjes Pz. in Haarlem de Nederlandse vertaling: *Brieven over de Vereenigde Nederlanden*.² In de inleiding van die vertaling klonk naast waardering voor Grabner ook kleine kritiek door. Soms ook was die kritiek stilzwijgend.

In het Duitse origineel bijvoorbeeld wordt de dood van Betje Wolff gemeld: “Madame Wolff war die Witwe eines Predigers, verliess, nach der letzten Revolution, ihr Vaterland und starb vor zwei Jahren in Südfrankreich.”³ De Nederlandse vertaler wist beter en liet haar in de vertaling in leven.

Grabner was bijzonder goed op de hoogte, hij heeft veel gezien en begrepen. Zijn werk wordt tegenwoordig meer dan eens dankbaar als bron benut.⁴ Over Grabners verblijf in De Republiek is weinig bekend: in de zo nuttige namenlijst van genootschappers, die Kees Singelings *Gezellige Schrijvers* afsluit, komt Jakob Grabner voor, luitenant uit Steenberg en sedert 1790 honorair lid van het Leidse genootschap ‘Kunst wordt door arbeid

Titelpagina van J. Grabner, *Ueber die vereinigten Niederlande*. Gotha: 1792.

¹ J. Grabner. *Ueber die vereinigten Niederlande*. Gotha: Carl. Wilh. Ettinger 1792 (UBA OK 61-89).

² J. Grabner. *Brieven over de Vereenigde Nederlanden*. Uit het Hoogduitsch vertaald. Haarlem: A. Loosjes Pz., 1792 (UBA O 62 223).

³ Grabner. *Ueber*, p. 383. In vertaling (p. 391): Mejuffrouw WOLF is de weduw van een predikant. Zij verliet haar vaderland na de laatste revolutie, en onthoudt zich tegenwoordig in het zuidelijk gedeelte van Frankrijk.'

⁴ Arianne Baggerman. *Een lot uit de loterij. Familielebelangen en uitgeverijpolitiek in de Dordtse firma A. Blussé en Zoon, 1745-1823*, Den Haag: Sdu Uitgevers, 2000, p. 78 en 163. Op haar weblog Killercat heeft ook Rietje van Vliet in januari 2010 meer dan eens Grabner aangehaald.

verkreegen'.⁵ Dat moet wel onze man zijn. Zijn kennis van de 'dichtlievende genootschappen', die uit zijn brieven blijkt, is naar alle waarschijnlijkheid niet van horen zeggen.

In de *Allgemeine Deutsche Biographie* is een bescheiden lemma aan Johann Jacob Grabner gewijd: hij is geboren op 2 juli 1760 in Gotha en daar bezocht hij het plaatselijke gymnasium. In 1784 was hij als privésecretaris werkzaam in het Nederlandse leger, uiteindelijk bij de befaamde Rijngraaf Von Salm.⁶ Na de omwenteling in 1787 verruilde hij het secretariaat voor de infanterie, maar de pen bleef hij hanteren. In 1792 legde hij in Gotha en Haarlem in boekvorm vast wat hij in de voorbije jaren gezien, gehoord en gelezen had. Hij diende nadien in het leger dat de oprukkende Fransen bestreed. In de eerder genoemde negentiende brief komt de komische literatuur aan de orde:

In het boertig heldendicht bezitten de Nederlanders niet één uitmuntend origineel werk. GODSCHALK WILHELM VAN FOCQUENBROCH, vertaalde de met deze soort van verdichtingen nabestaande travesteeringen van SCARRON, te weeten deszelfs TYPHON (of reusenstrijd,) en de *Eneis*, ten deele zeer gelukkig; hij dramatiseerde insgelijks den *Timon* van LUCIANUS, travesteerde de herderszangen van VIRGILIUS, schreef verscheiden blij- en kluchtspelen, als mede aartige puntdichten. Maar hoewel deez' man buitengemeen rijk was in vernuftige en geestige invallen, is hij nogthans hedendaagsch weinig geacht, en, naar mij toeschijnt, met reden; eensdeels dewijl zijne smaak niet altoos de zuiverste en zijne geestigheid zeer dikwijls morsig is, en ook ten deele, om dat zulke getravesteerde gedichten over 't algemeen den kieschen smaak altoos meer of min beledigen, al ware het ook alleen daardoor, dat zij iemand aftrekken van het leezen der origineele werken, welke daarin belachelijk gemaakt worden.⁷

De oorspronkelijke tekst luidt:

In der komischen Epopöe besitzen die Niederländer gar kein hervorstechendes Original. Goedschalk Wilhelm von Fockquembroch übersetzte die mit dieser Dichtungsart verwandten Travestirungen Scarrons, den Typhon und den Aeneas zum Theil mit vielem Glück; er dramatesirte auch den Timon Lucians, travestirte Virgils Eklogen, machte verschiedene sogenannte *Klugtspeelen* und Komödien und manch artiges Epigram. Ob nun gleich dieser Mann eine überaus reiche Ader von Witz besitzt, so wird er dennoch gegenwärtig nur wenig geachtet und wie mich dünkt, mit Recht, theils weil sein Geschmack nicht immer der reinsten und sein Witz oft schmutzig ist, theils auch weil diese travestirten Gedichte überhaupt dem guten Geschmack immer mehr oder weniger beleidigen, und wärs auch nur dadurch, dass sie einem das Lesen der Originale, denen sie nachgeleiert sind, verleiden.⁸

---

⁵ C.B.F. Singeling. *Gezellige schrijvers. Aspecten van letterkundige genootschappelijkheid in Nederland, 1750-1800*, Amsterdam: Rodopi, 1991, p. 280. Het boek van Grabner wordt door Singeling als bron niet gebruikt.

⁶ Friedrich Ratzel. 'Grabner, Johann Jacob'. In: *Allgemeine Deutsche Biographie* 9 (1879), p. 538-539.

⁷ Grabner. *Brieven*, p. 390.

⁸ Grabner. *Ueber*, p. 383-384.

Met de waardering van Focquenbroch is het nadien wel goed gekomen. Maar Grabner?

In 1793 schreef hij kritisch over de kritiek die hem in de vertaling ten deel gevallen was. Ook in de *Allgemeine Literatur-Zeitung* werd zijn werk en de vertaling ervan besproken, respectievelijk in april 1793 en maart 1794. De bespreking van het origineel plaatste het werk van Grabner nog naast dat van Georg Forster, een jaar later lokte de vertaling slechts detailkritiek uit.

Na 1792 maakte Grabner deel uit van het Hollandse leger dat de naderende Fransen probeerde tegen te houden. Bij de capitulatie van Heusden stapte Grabner over naar het leger van de Bataafse Republiek. Hij maakte promotie.

Op 19 september 1799 stierf hij in de strijd “einen rühmlichen Soldatentod”.⁹ Die dagen landden de Britten en de Russen in Noord-Holland en in de rechtervleugel, gelegerd bij Sint Pancras, was kapitein Grabner een van de adjudanten in de 1^e Divisie onder luitenant-generaal Daendels.

Helemaal vergeten werd hij niet. In Nederland bleven zijn *Brieven over de Vereenigde Nederlanden* een referentiepunt. En Adriaan Loosjes, zijn uitgever, herdacht hem in 1799 in *Het Vaderland aangevallen en verlost*:

En gij, mij dierbaar boven allen,
Gij Wijsgeer, als een Held gevallen,
Gij Grabner, eedle Sax, zo braaf,
Zo vrij van ziel als een Bataaf!
Die Vrijheid, zelfs verdrukt, waardeerde,
Toen heerschzucht hier het Volk verneêrde,
Zo kloek van pen, als veldheerstaf;
Schoon gij de glorie mogt verwerven,
Van op der helden bed te sterven;
De Vriendschap weent bij Grabners graf.¹⁰

---

⁹ Ratzel, ‘Grabner’, p. 540.

¹⁰ Adriaan Loosjes, Pz. *Het Vaderland aangevallen en verlost, in zes zangen*. Haarlem: A. Loosjes Pz., 1799, p. 80.

Signaleringen Willem Godschalck van Focquenbroch 2012-2013

ELLY GROENENBOOM-DRAAI

* In *Hermeneus, tijdschrift voor antieke cultuur* 84-5 (2012), (p. 231-236) verscheen een fraai geïllustreerd artikel van Niek Janssen over Focquenbroch onder de titel "Sonder Maro te verkleyen": Focquenbrochs burleske vertaling van Vergilius' *Bucolica*'. Janssen geeft hierin een introductie van 'meester Fock' zowel als van genre van het burleske. Vervolgens demonstreert hij aan de hand van enkele voorbeelden uit *De Herders-Sangen van Virgilius Maro*, Focquenbrochs vertaling uit 1666 van Vergilius' *Bucolica*, de wijze waarop Focquenbroch de oudheid en de klassieke literatuur naar zijn hand zette.

Janssen maakte hierbij onder meer gebruik van het 'digitaal gratis toegankelijke tijdschrift *Fumus*: www.focquenbroch.nl/fumus.

* Op 24 januari 2013 droeg Ramsey Nasr (Stichting Dichter draagt voor) W.G. van Focquenbrochs 'Gedachten op mijn kamer' voor (uit: Eerste deel van de *Thalia, of geurige sang-godin*. Nooyt soo volkomen gedrukt. Amsterdam, 1682). Te zien en horen op:

www.youtube.com/watch?v=p_debzcREo of dichterdraagtvoor.nl/videos/gedachten-op-mijn-kamer.

* Een half jaar eerder, op 13-06-2012, werd ook (anoniem) voorgedragen: Focquenbrochs 'Op Amsterdam'. Nog steeds te zien en te horen op youtube via

http://www.youtube.com/watch?v=_M7SfKVqhp8

* Voorjaar 2013 verscheen het boekenweekessay (CPNB) *De leeuw en zijn hemd* van Nelleke Noordervliet. Op de pagina's 20-23 geeft de auteur een korte impressie van Focquenbrochs leven in Elmina; zijn desillusies, zijn opvattingen over slavernij en zijn berusting in zijn lot.

* Op vrijdag 3 januari 2014 zal in *Ons Amsterdam*, geïllustreerd maandblad over heden en verleden van Amsterdam, een artikel van Maarten Hell verschijnen over 'lofdichten' op Amsterdam. Hierin zal ook Focquenbrochs 'Op Amsterdam' aan de orde komen, zo laat Arie Vestering, eindredacteur van *Ons Amsterdam*, ons weten.

* Het Teylers museum is in het bezit van een portret in zwart krijt van de dichter Pieter Langendijk, vervaardigd door de tekenaar Jan Wandelaar, vermoedelijk tussen 1710 en 1736. De dichter Jan van Hoogstraten maakte er een onderschrift bij, waarin hij Focquenbroch vergelijkt met Pieter Langendijk (Teylers museum, objectnummer PP 0748; RKD: IB 86962).

De uitgave uit 1674 van *De min in 't Lazarushuys* is opgedragen 'Aen de heer P.H.' Karel Bostoën heeft gepoogd om de identiteit van P.H. te achterhalen. Zie: Karel Bostoën. 'De noodgreep van een

uitgever: de heer P.H. in Focquenbrochs Min in 't Lazarus-huys' in *Fumus* 9 (2011) p. 28-38. Bauke Hekman kwam P.H. onlangs tegen als vertaler naar het Engels van een boek dat in 1678 door J. Wasteliers is uitgegeven, dus in de directe omgeving van de drukker-boekverkoper Joannes van den Bergh. Het gaat om: Rous, F[ranciscus]: *Het verborgen houwelyk. Of, ondervonde ontdekkinge van het hemelsche houwelyk tusschen een siele ende haren salig-maker*. In het Engelsch beschreven door F. Rous. En nu in onse neder-duytse sprake overgeset. Door P.H. By J. Wasteliers, in de Kalverstraet, in de Kerck Postil. Amster-dam, 1678 (UBA OK 63-6263 (2)).

Colofon

FUMUS - MEDEDELINGEN VAN DE STICHTING WILLEM GODSCHALCK VAN FOCQUENBROCH

Jaargang 9 – 2011

- De Stichting Focquenbroch De Stichting Willem Godschalck van Focquenbroch is opgericht op 20 december 2000. De Stichting stelt zich ten doel: a) het bevorderen en ondersteunen van onderzoek naar het leven en werk van de dichter Willem Godschalck van Focquenbroch (1640-ca. 1670) en het leven en werk van personen die in relatie staan tot de genoemde auteur; b) het publiceren en onder de aandacht brengen van het werk van Focquenbroch; c) het publiceren van alles wat hiermee rechtstreeks of zijdelings verband houdt of daartoe bevorderlijk kan zijn.
- De Stichting tracht haar doel onder meer te bereiken door: a) het stimuleren van onderzoekers, door hen moreel en materieel te ondersteunen; b) het inrichten en onderhouden van een (digitaal) expertisecentrum; c) het bekostigen en subsidiëren van uitgaven van studies en tekstedities; d) het organiseren van bijeenkomsten; e) het opstellen en verspreiden van een nieuwsbrief; f) alle verdere activiteiten binnen de wet die de doelstellingen van de Stichting ondersteunen.
- Bestuur van de Stichting** Voorzitter: Bauke Hekman
Secretaris: Elly Groenenboom-Draai
Penningmeester: Niek Verwers
Algemeen bestuurslid publicaties: Karel Bostoën
De stichting is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel Gooi- en Eemland, onder nummer 32083222.
- Correspondentieadres** Neckardal 30, 2904 CW Capelle aan den IJssel.
mail@focquenbroch.nl
- Focquenbroch website** www.focquenbroch.nl
- Vrienden van de stichting** Degenen die belangstellen in de activiteiten van de Stichting kunnen 'vriend' van de Stichting worden. Als vriend krijgt u jaarlijks gratis een (papieren) exemplaar van *Fumus* toegestuurd; wordt u op de hoogte gehouden van alle activiteiten en heeft u gratis toegang tot bijeenkomsten en symposia die de stichting organiseert. Men wordt vriend door zich schriftelijk of per e-mail aan te melden bij de secretaris van de Stichting en jaarlijks een bedrag van minimaal €10 over te maken op rekeningnummer 53.44.989 t.n.v. Stichting Focquenbroch te Leiden.
- Fumus** *Fumus* is het digitale mededelingenblad van de stichting. Het is te downloaden op www.focquenbroch.nl/fumus/. Fysieke exemplaren worden naar vrienden van de stichting en relevante bibliotheken gezonden.
- Redactie *Fumus*** Karel Bostoën, Alan Moss, Sophie Reinders en Frans Wetzels
- Vormgeving *Fumus*** Alan Moss en Sophie Reinders
- ISSN** ISSN 1567-2964
- Auteursrecht** Het geheel of gedeeltelijk overnemen of reproduceren van (artikelen uit) *Fumus* is zonder voorafgaande toestemming toegestaan, mits dit met correcte bronvermelding en zonder winstoogmerk geschiedt.